

Akarsz-e játszani?

A gyermekjáték megjelenítése Kosztolányi Dezső költészetében és a huszadik századi magyar irodalomban

Absztrakt. Tanulmányomban a játékfogalom és a gyermeki játéktevékenység irodalmi megjelenítésének módjainak áttekintésére vállalkozom a játékfogalmak, játékfunkciók és játékteóriák részletes, rendszeres elemzését követően. Írásomban elsősorban a huszadik század első évtizedeinek magyar lírai termésére koncentrálok, középpontba állítva Kosztolányi Dezső A játék című versét. Írásomban a játék mint tárgy, tevékenység, fogalom, attitűd és szemléletmód egyaránt tárgyalásra kerül, összefüggésben a kor jellemzőbb eszmei és pedagógiatörténeti áramlataival. A vizsgált korszakban jellemzővé vált a gyermekközpontú pedagógiai attitűd, a gyermekmessiás toposz előtérbe kerülése, a gyermeki létállapot referenciaként kezelése az alkotók létértelmező folyamatában, a játék pedig ezen attitűd központi toposzává válik.

A játék jelentősége

A játéktevékenység az emberiség velejárója, hozzátartozik ember mivoltunkhoz, szorosan összefonódik az esztétikummal. A művészethez hasonlóan a játék folyamán is szublimációs folyamatok mennek végbe, lélektani feszültségtartalmak kerülnek feloldásra benne vagy épp arra szolgál, hogy a gyermek előremenőleg begyakorolhasson bizonyos társadalmi szerepet, ráhangolódva így a később rá váró felnőtt szerepkörökre. A játék számos funkcióval bír, melyek eltérő hangsúllyal ugyan, de egyre jelentősebb mértékben szerepeltek a gondolkodók életművében a 18-19. századtól fogva. Tiedemann, Darwin, Spencer, Sully, Claparède, Freud és mások rögzítették gondolataikat a játéknak a hétköznapi életben betöltött szerepére vonatkozóan.¹ A játék rendet teremt a rendtelenségben, előkészít minket a ránk váró feladatokra, csökkenti a bennünk sűrűsödő szorongásélményeket, strukturálja gondolkodásunkat, az élet ritmusára szoktat, s a játékos én képessé tesz a szépség befogadására.

Amikor a *Levegőt!* című versében József Attila úgy ír: „*Jöjj el, szabadság! Te szülsz nekem rendet, / jó szóval oktasd, játszani is engedd / szép, komoly fiadat!*”² – akkor a

1 Susanna MILLAR, *Játépszichológia*, ford. KOÓS Anna, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973, 43–68.

2 JÓZSEF Attila, *József Attila összes versei*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 323.

szabadság, a rend és a játék fogalma között teremt szoros kapcsolatot. A játék tehát a rend letéteményese, az igaz rend viszont a szabadságból sarjad, s igaz szabadság nincs játékosztón, az ember játékos énjének érvényesülése nélkül – a „*homo ludens*” teóriája ez.³ Az emberben veleszületett teremtő ösztön él, amely játékban ölt testet – utánzásos, alkotó vagy ritmikus játékban, de mind előszobája a művészeti, irodalmi tevékenységeknek. Különbőség mégis, hogy a szó szoros értelmében vett játéknak nincs tétje, nincs célja – autotelikus tevékenység, ahogy Csíkszentmihályi Mihály írja.⁴ A sportoló „játéka” és a focizó gyerekek játéka között az a fő differencia, hogy előbbieket külsődleges célért végzik tevékenységük, utóbbiak javarészt a játékélményért,⁵ bár elképzelhető, hogy itt a társadalmi presztízis kivívása is cél lehet, s ez közelebb esik a külsődleges célokhoz. Azonban például a legkisebb gyermekek focijátékánál vagy a csocsózásnál, esetleg a vízen való kacsázásnál ilyesmiről szó sincs.

A játék jelentőségéről alkotott koncepciók vizsgálatát tekintve történeti szempontból kimagasló a 19. század, hiszen a gyermek felé forduló fokozott figyelemmel együtt a gyermeki játéktevékenység is egyre-másra ábrázolásra került az irodalomban és a képzőművészetben, ám a játékreprezentációt illetően valódi szemléleti fordulat Darwinnak köszönhetően következett be.⁶ A játék funkcionista megközelítései innentől váltak körvonalazhatóbbakká, bár már az ókorban említést tettek arról, hogy a játék előkészít minket társadalmi szerepeinkre, gondolva itt Platón és Arisztotelész megjegyzéseire. Platón ezenkívül a játékot szent cselekedetnek is nevezte,⁷ mégpedig a játéktér elhatárolása okán, melyet a vallási szertartásoknak a szent tér elhatárolására irányuló mozzanatához hasonlított.⁸ S valóban, a gyermeknek elkülönült játéktérre (*spielraum*) van szüksége, hogy ötleteivel szabadon kísérletezhessen, s bár maga sem tudja, de ez hosszú távon a fejlődését szolgálja minden téren.⁹

22

Írásom fontos elemének tekintem a játék fogalmának, funkcióinak értelmezését, mely után a játékteóriák áttekintésére vállalkozom. Ezután azt a témát kívánom körbejárni, hogy miképp jelent meg a játék a 20. század folyamán a magyar irodalomban, különösképp Kosztolányi Dezső költészetében. Megvizsgálom a játékfogalom változásait a műveken keresztül, valamint, hogy milyen jelentéssel fordul elő a játéktevékenység és a játéktárgy.

3 Johan HUIZINGA, *Homo ludens*, ford. MÁTHÉ Klára, Szeged: Univerzum, 1944.

4 CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály, *Az öröm művészete*, Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2009, 149–165.

5 Vö. MÉREI Ferenc, *Gyermeklélektan*, Budapest: Medicina Könyvkiadó Rt., 2001, 122–124.

6 Susanna MILLAR, *I. m.*, 48–50.

7 Johan HUIZINGA, *Homo ludens*, ford. MÁTHÉ Klára, Szeged: Univerzum, 1944, 27.

8 Johan HUIZINGA, *I. m.*, 29.

9 Bruno BETTELHEIM, *Az elég jó szülő*, ford. RAKOVSKY Zsuzsa = szerk. STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 28.

A játék fogalma, funkciói

A játék a kultúra szabadságra irányuló eleme, de fontos mozzanata egy meghatározott társadalmi életrend rítusaira, szerepköreire való előkészületnek is. A játék független a felelősségteljes valóságtól, pusztán a képzelet és a szabadság terepe, de a szerepjátékok, a társadalmi szerepekre való előgyakorlást szolgáló, gyakran gender-orientált játékok (például babázás a lányoknál, autózás a fiúknál), valamint a fejlesztőjátékok biológiai funkciói igazolják, hogy a játék az esetek jelentős részében szoros összefüggésben van a társadalmi rendbe való tervszerű betagozással, a szocializációval és a fiziológiai, biológiai fejlődéssel. A szabad játék hatékony terepe tehát a kognitív, motoros, szociális és emocionális kompetenciák fejlesztésének,¹⁰ általa fejlődik a képzetalkotás és az intelligencia.¹¹ A játék célja a jövő feladataira való felkészülés egy adott probléma jelképes formában történő megoldásán keresztül.¹² A gyermek a külvilágból érkező tapasztalatokat újrakódolja, a beérkező információkat újrendezi a „játékos áttételek kódnyelvén”,¹³ hogy a világ jelenségei érthetővé váljanak számára.¹⁴

Ugyanakkor a játék szabad cselekvés,¹⁵ hiszen annak pillanatában hiányzik a külsődleges cél a játzó felek tudatából, a résztvevők a játék örömeért, az önkielés és a feszültségvezetés mozzanataért játszanak, még akkor is, ha tevékenységük tudtukon kívül az organikus fejlődésre, vagy épp a társadalmi szerepek imitálására, a mintakövetésre, az identifikációra, végül a belsővé tételre, irányuló folyamat része. A játék olyan komplex tanulást lehetővé tevő folyamat, melyből hiányzik a tanulás és az önfejlesztés tudata a tervszerűséggel együtt, mégis nélkülözhetetlen alapja az ember fejlődésének.¹⁶

A játékot a visszatérő elemek spontán ismétlődése jellemzi közvetlen módon belátható haszon nélkül,¹⁷ mely alkalmassá teszi a különböző funkciók begyakorlására, kiformalására, biztosítva a kognitív és motorikus képességek fejlődését.¹⁸ A

10 Armin KRENZ, *A szerepjáték mint lelki növekedési lehetőség*, ford. STÖCKERT Károlyné = szerk. STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 223.

11 MÉREI Ferenc, *A játék értelme és öröme* = szerk. STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 72.

12 Bruno BETTELHEIM, *I. m.*, 24.

13 MÉREI Ferenc, *I. m.* 71.

14 Bruno BETTELHEIM, *I. m.*, 26.

15 Johan HUIZINGA, *I. m.*, 16.

16 Edward CALLIESS, *Tanulás a játékban II.*, ford. STÖCKERT Károlyné = STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 219.

17 MOLNÁR Péter, *Gyökerek és hajtások: Grastyán Endre játékelméletének változó kontextusáról* = szerk. GYÖRGYI Erzsébet, „A játék királyi út”, Budapest: Kiss Áron Magyar Játék Társaság, 29.

18 PÁLI Judit, *A játék mint alapozó funkció.* = szerk. STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 12.

szervezet egyre szervesebben beépíti a külvilágból kapott információt, benyomásokat, hozzáillesztve saját igényeihez, tapasztalataihoz; a játékban tehát jelentős az asszimilációs mozzanat.¹⁹ A szimbolikus játék során is önmagához hasonítja a benyomásokat, újra rendezve az ismereteket egy folyamatban, mely a belső szemléleti képeken alapuló értelem kimunkálására irányul, azon keresztül pedig az életre való előgyakorlásra.²⁰ Ám ezzel szemben a gyakorló játékot még csak a funkcióöröm vezérli, s pusztán mozdulatok, gesztusok megisméltésére épül, a beleképzelés mozzanatát nélkülözve.²¹

A játékban mindennek célja van, még annak is, ami pillanatnyilag öncélúnak tűnik. Éppen ezért a játék nagyon komoly tevékenység, nem lehet figyelmen kívül hagyni a gyermeki fejlődéssel, valamint a kultúra- és normaelsajátítással kapcsolatos aspektusait.²² Az ember, miképp Huizinga megfogalmazta, „játész ember”, vagyis „*homo ludens*”, mert játékon keresztül hangolódik rá a társadalmi valóságra.²³ Játékban fejlődnek funkciói, s később a játék elemei szövik át a kultúrát is: a rítus, a ritmus, az ismétlés, az utánzás-modellkövetés komplexitása hatja át a kultúrát és a társadalmat is.²⁴ A kultúra csak a játék felől vizsgálható, hiszen a rítusok, a költészet és a filozófia is magán viseli a játék vonásait,²⁵ a mítoszok pedig ugyancsak a lét képszerű kifejezésére irányulnak, akár a játék.²⁶

24 A játékban a gyermek „új világot” teremt a társadalmi és természeti környezetből érkező sémák asszimilációja nyomán, szimbólumokból konstruálja „*autonóm törvényrendszere*” mentén működő világát.²⁷ A játéknak saját törvényei vannak, melyek csak a játék keretében érvényesek.²⁸ Ám ezek alapjai a természeti és társadalmi közegből érkező tapasztalatok, melyeket a gyermek a saját képére formál, így eltérnek a külső világ ok-okozati törvényszerűségeitől.²⁹ Tehát a játék a világról való tanulás sajátos formája, épp ezért nem fölösleges és értelmetlen, mint Huizinga állítja,³⁰ bár a gyermek szemszögéből kétségkívül „*érdek nélküli és szabad*”.³¹ Miután

19 MÉREI Ferenc, *l. m.*, 70.

20 *l. m.*, 71.

21 *l. m.*, 71.

22 PÁLI Judit, *A játék szemlélete biológiai, neuropszichológiai aspektusokból* = szerk. GYÖRGI Erzsébet, „*A játék királyi út*”, Budapest: Kiss Áron Magyar Játék Társaság, 2011, 12.

23 HANKISS Elemér, *Az emberi kaland*, Budapest: Helikon Kiadó, 1997, 156.; JOHAN HUIZINGA, *l. m.*, 8.

24 JOHAN HUIZINGA, *Homo ludens*, 19.; HANKISS Elemér, *Az emberi kaland*, 156.; PÁLI Judit, *A játék szemlélete biológiai, neuropszichológiai aspektusokból*, 14.

25 HANKISS Elemér, *l. m.*, 156.

26 JOHAN HUIZINGA, *Homo ludens*, 13.

27 HANKISS Elemér, *l. m.*, 160.

28 HANKISS Elemér, *l. m.*, 159.

29 Vesd össze: HANKISS Elemér, *l. m.*, 159.

30 JOHAN HUIZINGA, *l. m.*, 12.

31 Vesd össze: HANKISS Elemér, *l. m.*, 159.

hosszú távon fontos funkciókat tölt be, nem csak annyira szükséges, amennyire örömléményhez vezet, tehát távolról sem „*superabundans*”.³²

A játék a kultúra szerves részeként³³ a szépséget és a szabadságot szolgálja. Esztétikai aspektusa a rendezettségben rejlik: harmónia, ellentét, változatosság, kötöttség, oldás, szabály, feszültség, egyensúly, szabályosság és kifejezés – ezek a játék részei.³⁴ A játék nemcsak rendet teremt, de maga a rend, mely a kaotikus világba „*időleges és elhatárolt tökéletességet visz*”.³⁵

A játék jelentős feszültségszabályozó funkcióval bír, hiszen általa levezethető a gyermekben rejlő energiátöbblet,³⁶ de szublimálja a benne munkáló feszültség- és szorongástartalmat is, csökkenti a gyermek és a környezett közötti feszültséget,³⁷ végsősoron pedig a világban észlelt ellentétek kiegyensúlyozására irányul. A játék Huizinga szerint is fontos energetikai funkcióval rendelkezik, biztosítja a belső stabilitást, a homeosztázist,³⁸ „*a szervezet belső háztartásának egyensúlyi állapotát*”.³⁹ Ritmust, egyensúlyt visz játékába, ezzel oldva fel a benne lévő diszharmóniát. A játékban újra megtalálható a külvilágban nem talált vagy elveszett harmónia. Általa változatossá tehető a mindennapok monoton, unalmas világa, s feloldható a hétköznapi szabályozottsága, mely elnyomja a természetes ösztönkésztetéseket.⁴⁰

A játék kívül esik ugyan az erkölcsi kategóriákon, mégis ezekre irányul: le is képződnek benne az értéktartalmak, s alakíthatja is azokat, különösen a szabályjátékok. Továbbá a gyermek kitartása, leleményessége, bátorsága, testi és lelki ereje, teherbírása is próbára tétetik a játék által,⁴¹ melyek ugyancsak összefüggésbe hozhatók értéktartalmakkal. A játék világa ugyan elkülönített és időleges, mégis kihat a társadalmi együttélésre, már csak azért is, mert fejleszti a szabálytanulás és -alkalmazás képességét, kiérleli, vonzóvá teszi a szabálytudatosság attitűdjét. Ennek megfelelően a játékban előforduló csalás valószínűsíti a későbbi szabályszegő attitűdöt is.

A játék az ember fejlődésének és a társadalmi szerepek elsajátításának nélkülözhetetlen eszköze, mely hozzájárul a szellemi-társadalmi kapcsolatok kialakulásához. Grastyán Endre is kiemeli a játék kötelékteremtő erejét, hiszen békés interakci-

32 JOHAN HUIZINGA, *I. m.*, 6.

33 JOHAN HUIZINGA, *I. m.*, 8.

34 JOHAN HUIZINGA, *I. m.*, 19.

35 PÁLI JUDIT, *A játék szemlélete biológiai, neuropszichológiai aspektusokból*, 13.

36 PÁLI JUDIT, *A játék mint alapozó funkció*, 12.

37 HANKISS ELEMÉR, *I. m.*, 155.

38 PÁLI JUDIT, *A játék szemlélete biológiai, neuropszichológiai aspektusokból*, 15.

39 BARKÓCZI ILONA – PUTNOKI JENŐ, *A motiváció alapfogalmai* = szerk. STÖCKERT KÁROLYNÉ, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 34.

40 JOHAN HUIZINGA, *Homo ludens*, 19.; PÁLI JUDIT, *A játék szemlélete biológiai, neuropszichológiai aspektusokból*, 13.

41 PÁLI JUDIT, *I. m.*, 20.; JOHAN HUIZINGA, *I. m.*, 19.

ókhoz vezet.⁴² A benne felmerülő kudarcok révén nő a frusztrációtolerancia, az önuralom. Még nem a racionalitás uralja, hanem a tudattalanba került gondolatok, elfojtott képzetek mozgatják, a képzetek szabad áramlása jellemzi.⁴³ Bár rövid távon „nem komoly” dolog, hiszen nincs közvetlenül belátható tétje,⁴⁴ ám a fejlődés, a szocializáció és a nevelés folyamatában beláthatatlan jelentőséggel bír. Maclean is kiemeli a játék örömteli jellegét, mely a proszociális viselkedésformák jellemzője is egyúttal.⁴⁵

A játék belülről motivált tevékenység: az intrinsic (önjutalmazó) motiváció lényegéhez tartozik.⁴⁶ Önkéntes és spontán jelenség, nem külsődleges célért, hanem önmagáért folyik, miközben alapvető kompetenciák fejlődnek általa, s felruhazza a gyermeket a világra való hatni tudás élményével. Expresszív jelenség is egyúttal, mert a résztvevők a játék helyzetbe belehelyezik érzelmeiket és szükségleteiket.⁴⁷ A drive-elmélet szükségletközpontú megközelítésével szemben Harlow is kiemeli az aktivitásban rejlő motiváció fontosságát,⁴⁸ melynek értelmében a divergens gondolkodást feltételező játékot is a tevékenység örömeért végezzük, s ez az önfeledtség távolítja el a társadalmi valóság kötelékeitől. A játék tehát kívül kerül az intellektus és a bölcsesség tartományán, miután a cselekvéskontrollt irracionálissá teszi.⁴⁹ Játék során lekapcsolódunk a valóságról, önfeledtségre, szabadságra vágyva, de amint kötelezővé válik, máris a „valóság” körébe tartozik, s elvesz játék jellege. Ugyanakkor mégis a „valóság” része, amennyiben nélkülözhetetlen biológiai, pszichés, szociális, kognitív funkciók fejlődnek általa. A célszerűség tehát megsemmisíti a játéktudatot, elveszi örömeleményét. Hiszen a játékot lényegénél fogva meghatározza a célszerűség tudatának hiánya; folyamatorientált tevékenység, mely a világ rendjének belső, szubjektív helyreállítását szolgálja.⁵⁰

26

A játékot meghatározzák szabályai, melyek a cél elérését megnehezítő akadályok, másfelől szemlélve azonban a cél éppen az akadályok legyőzése. E folyamatban a belső valóság figyelembe veszi a külső gátakat, így a kompromisszum jegyében megy végbe, s épp a szabályok alkotta rend teremti egyensúlyt.⁵¹ A játék során a gyermek elfogadja a külső gátakat, megtanul tájékozódni az akadályok logikus

42 GRASYÁN Endre, *A játék neurobiológiája*, Budapest, Akadémiai Kiadó: 1985.

43 PÁLI Judit, *A játék mint alapozó funkció*, 12.

44 E. CALLIESIS, *Tanulás a játékban II.*, ford. STÖCKERT Károlyné = STÖCKERT Károlyné, *Játékpszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 219.

45 PÁLI Judit, *A játék szemlélete biológiai, neuropszichológiai aspektusokból*, 18.

46 BARKÓCZI-PUTNOKI, I. M., 40.

47 E. CALLIESIS, *Tanulás a játékban II.*, ford. STÖCKERT Károlyné = STÖCKERT Károlyné, *Játékpszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 219.

48 Joseph McVicker HUNT, *Az intrinzik motiváció történetéhez* = STÖCKERT Károlyné, *Játékpszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 46.

49 Joseph McVicker HUNT, I. M., 45.

50 Norbert KLUGE, *A gyermeklét antropológiája*, ford. SZILÁGYI Vilmos, Budapest: Animula Kiadó, 2004, 96.

51 PÁLI Judit, *A játék szemlélete biológiai, neuropszichológiai aspektusokból*, 15.

világában, s elfogadja, hogy a korlátok figyelmen kívül hagyása zűrzavarhoz vezet.⁵² Sőt, a játékban – miképp Grastyán Endre megfogalmazta – maga a gyermek állít akadályokat, s épp ez vezet intenzív örömeleményéhez.⁵³ Látszólag ellentmondásosnak tűnik, de a játék indukálta örömelemény hátterében egyszerre áll a gátlás, illetve az az alóli felszabadulás „*funkciófokozó hatása*”.⁵⁴ Hankiss Elemér a szabadság paradoxonjaként jellemzi a játék szabályokhoz való viszonyát, miután épp azért teremtünk szabadságot a játékban, hogy önkéntesen korlátozzuk eredeti szabadságunkat.⁵⁵ Aki viszont megszegi a szabályt, automatikusan kikerül a játéksituációból, anélkül, hogy bárki kizárná, hiszen az egyént a csaláshoz a társadalmi valósághoz láncoló érdekek vezetik, mint például a presztízs, a megbecsülés és a siker.⁵⁶ Ugyanakkor a játék mégiscsak szabadabb alkalmazkodást igényel, hiszen a társadalmi környezet kontrollját irracionális, játékos módon érvényesíti. Ráadásul szabályai formálhatók, így lehetővé teszi a későbbi életszakaszokban adódó feladatokra való öntudatlan ráhangolódást, előgyakorlást, számtalan könnyített próbacselekvés formájában. A játékban tapasztaltak kiterjeszthetők a társadalmi valóságra, de maga a játék védett térben zajlik, nem terheli morális felelősség.⁵⁷ Általa a valóság korlátozó szerepe oldódik, így felszabadít a gátlások alól, ebből fakad örömaspektusa⁵⁸ Játékában a gyermek következmények nélkül kiélheti agresszivitását és hatalomvágyát.⁵⁹

A játékot tehát a szabályok határozzák meg, akkor is, ha az azokhoz való viszonyulás játékos, irracionális. A játék szabályorientáltságával függ össze a hagyományörzés mozzanata is: a játékban közösségi értékek képződnek le, s konzerválódnak általa. A sokszínű játékkultúra tükrözi a társadalom értékbeli gazdagságát, de a különféle társadalomszemléleti mintázatok (például a társadalmi nemekről alkotott kép) is nyomon követhetők rajta keresztül.

Játékteóriák

A történeti játékteóriák a játék egy-egy funkciója felől közelítették meg a játék fogalmát, de ma már látjuk, hogy ezek mindegyike érvényesíthető a játék értelmezésekor. A romantika korszakában alkotó Fröbel szerint a játék az ember önmagára

52 Bruno BETTELHEIM, *I. m.*, 29.

53 Grastyán Endre nyomán: PÁLI Judit, *A játék szemlélete biológiai, neuropszichológiai aspektusokból*, 14.; GRASTYÁN Endre, *A játék neurobiológiája*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.

54 PÁLI Judit, *A játék mint alapozó funkció*, 13.

55 HANKISS Elemér, *I. m.*, 162.

56 PÁLI Judit, *A játék szemlélete biológiai, neuropszichológiai aspektusokból*, 20.

57 Norbert KLUGE, *A gyermeklét antropológiája*, 96.

58 STÖCKERT Károlyné, *Pszichológiai szempontok érvényesítése az óvodás korú gyermekek játékának értelmezésében* = szerk. STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2011, 9.

59 HANKISS Elemér, *I. m.*, 160.

találásának, az isteni egésszel való egyesülésnek lehetősége, melynek során leképződik a benső titkos természeti élet. A játékokban felfedezésre kerülnek a világmindenségre vonatkozó örök törvények. A játék az öröm és a szabadság forrása, kihat a testi-lelki érzésre, a személyiségfejlődésre. Fröbel felismerte, hogy a játék mélyesen komoly, hiszen lehetőséget ad a kibontakozásra, az ember kiteljesedésére, a személyiségfejlődésre. Ezért nagy jelentősége van a gyermeki képességek fejlesztésének, különös figyelemmel az alakzat-, alak-, szám- és színismeretre, a rajzolásra, a hallás képzésére, a nyelvismeretre, a természetrajzra, a tornára és más egyebekre. Mindennek tudatában Fröbel kidolgozta a foglalkozási segédeszközök rendszerét, az adományok rendszerét, mely metafizikai meggondolásokon alapult, de a gyermeki öntevékenységre épített. A játékok e rendszerben az ember, a természet és az istenség harmóniáját fejezik ki. Fröbel szerint a szellem az anyagban nyilvánul meg, s az anyag megmunkálása során fejlődik, így a nevelőnek anyagot kell adnia a gyermek kezébe, hogy ezáltal képessé váljék az anyag alakítására a szellem behatásával.⁶⁰ E koncepcióból és rendszerből kiemelendő a gömbforma, mely a tökéletesség, az abszolút létező szimbóluma.⁶¹

28 E romantikus elképzelésektől távol állnak az evolucionizmus teóriáin alapuló játékkoncepciók. Herbert Spencer szociáldarwinista felfogása szerint a gyerekek játéktevékenységének értelme az energiafelesleg levezetésében és kifejezésében keresendő, ennek értelmében a játék a túltengő energia kifejeződése, miképp azt Schiller is megfogalmazta korábban.⁶² Magyarországon Nógrády László is tematizálta az erőfölösleg-elméletet Locke, Lasarus és Muts koncepciójára hivatkozva, de megemlítette Szemere Samu üdülés-elméletét is, mely a játék energiavisszanyerésre irányuló folyamatára épül.⁶³

Darwin már a fejlődés megismétlésének elméletéből indult ki, melynek fényében az egyedfejlődés (ontogenezis) megismétli a filogenezist (törzsfjlődést).⁶⁴ Ennek nyomán Stanley Hall is a megismétlési elméletet vette alapul, amikor megállapította, hogy a gyermek összekötő láncszem az állat és az ember fejlődése között, aki már embrionális szakaszában során megjárja az egysejtűtől az emberléti ívelő fejlődés minden állomását megjárja, s maga az egyedfejlődés (ontogenezis) is megismétli a törzsfjlődést (filogenezist).⁶⁵ Ehhez hasonlóan Ernst Haeckel biogenetikus

60 PUKÁNSZKY Béla, *Gyermekideológiák a pedagógia eszmetörténetében*. Educatio, 2011/1., 37-47.; PUKÁNSZKY Béla, *A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben*. Pécs, Iskolakultúra: 2005; HABÓK Anita, *Friedrich Fröbel romantikus gyermekképe*. Neveléstörténet, 2007/1-2., 245-255. http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=35&rid=2&id=274. (Letöltés dátuma: 2025.03.06.)

61 VÁG Ottó, *Friedrich Fröbel*, Budapest: Tankönyvkiadó, 1976, 60.

62 Susanna MILLAR, *Játékpshichológia*, 46-47.

63 DEÁK Gábor, *A magyar gyermektanulmányi mozgalom története I.*, Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet – Magyar Pedagógiai Társaság – Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2000, 150.

64 Susanna MILLAR, *I. m.*, 48.

alaptörvénye is kimondja, hogy az egyedfejlődésben megismétlődnek a törzsfajlódás tendenciái, kiterjesztve ezt a psziché fejlődésére is.⁶⁶ Ennek értelmében az ember játékaival is azon cselekedeteket ismétli meg, melyek a fajfejlődés során meghatározó szereppel bírtak, így játékként ismétlődhet meg az is, ami valamikor rítus vagy munkatevékenység volt.⁶⁷ A darwini természetes szelekcióról szóló koncepcióhoz kötődik Karl Groos begyakorlás-elmélete is, melynek értelmében a játék fő motivációja a változó környezeti feltételekhez való alkalmazkodás képességének kifejlesztése, a játék tehát a túléléshez szükséges ösztönök gyakorlását lehetővé tevő, utánzason alapuló tanulási tevékenység. A játéknak fontos szerepe van a fejlődésben az életben maradáshoz szükséges funkciók begyakorlása, s ezzel együtt a felnőtt élet feladataira való előkészítés szempontjából,⁶⁸ hiszen az ember általa fejleszt ki érzékszerveit, motorikus, kognitív, szociális képességeit és emócióit.⁶⁹ A magyar gyermektanulmányi mozgalom fontos alakja, *Nógrády László* is említést tett a gyakorláselméletről, megemlítve, hogy a játék célja e szerint az életre való előkészítés.⁷⁰

A gyermeki fejlődés tanulmányozói mind fokozottabban figyelembe vették tehát a fejlődés szempontjait, ahogyan azt Claparède funkionalista pedagógiája is igazolja. Édouard Claparède rámutatott arra, hogy a gyermekkor minden jelensége biológiai jelentéssel, funkcióval bír, így a nevelés célja a gyermek önkibontakoztató aktivitásának serkentése, a gyermek sajátos tevékenységrendszerének működtetése és fejlesztése, szemben a felnőtt magatartás- és gondolkodásformák rákényszerítésével.⁷¹ Ebből fakadóan a játék is a nevelés célját szolgálja, hiszen közreműködik a gyermek szükségleteinek kielégítésére, képességeinek fejlesztésére irányuló nevelési folyamatban, miután azt olyan tanulási tevékenységként értelmezhetjük, mely a gyermek érdeklődését, aktivitás-vágyán alapuló önfegyelműző mechanizmusán alapul, képes fejleszteni erkölcsi és értelmi funkcióit, a fejlődéstani sajátosságokhoz és az egyéni képességekhez igazodva, tehát megfelel a funkcionális kívánalmainak.⁷²

Sigmund Freud is motivált tevékenységnek tartotta a játékot, ám az ő elképzelésében az már a vágyak dominanciája által jellemzett tevékenység, melyben lehetőség nyílik a saját világ kialakítására. A projekciós játékokban a gyermek kivetítheti félelmeit, rendezetlen érzelmeit a játéktárgyra, s ezáltal ártalmatlanná teheti fenyegető vágyait az indulat tárgyának mással való helyettesítése révén, ártalmatlan

65 *I. m.*, 49.

66 MÉSZÁROS István, NÉMETH András és PUKÁNSZKY Béla, *Neveléstörténet*, Budapest: Osiris Kiadó, 2005, 185.

67 HANKISS Elemér, *I. m.*, 154.

68 Susanna MILLAR, *I. m.*, 51.

69 HANKISS Elemér, *I. m.*, 153.

70 DEÁK Gábor, *I. m.*, 150.

71 MÉSZÁROS István, NÉMETH András és PUKÁNSZKY Béla, *I. m.*, 184.

72 MÉSZÁROS István, NÉMETH András és PUKÁNSZKY Béla, *I. m.*, 185.

módon.⁷³ Szerepjátékában a felnőttek viselkedését utánozza, ám a felnőtt akarátának kiszolgáltatott gyermek függőség-élményéből fakadó feszültségét levezetheti azáltal, hogy játékában uralkodik babái felett.⁷⁴ E játék a szervezet egyensúlyának, stabilitásának fenntartását szolgálja.⁷⁵ Később Piaget ugyancsak kihangsúlyozta a játék konstruktív szerepét, tiszta asszimilációnak tartva azt, melynek során az egyén hozzáilleszti a beérkező információkat saját igényeihez,⁷⁶ elképzeléseit a valóságra kényszeríti.⁷⁷ Szerinte az első életévekben a gyermek gyakorlójátéka (funkciójáték) segíti a világban való tájékozódás és a manipuláció képességének, tehát az érzékszervi-mozgásos intelligencia fejlődését, majd a szimbolikus játék lehetővé teszi a külvilág tárgyainak saját képzeletéhez igazítását 2-8 éves korig (szituatív intelligencia), ezután pedig a szabályjátékok segítenek a társadalmi környezethez való viszony kialakításában a konkrét műveletek szakaszában.⁷⁸

Ehhez hasonló Bühler játéktipológiája is, hiszen ő is a pillanat és a mozgás élvezete által motivált, az „én csinálom” örömet nyújtó funkciós játékoktól (0-2 éves korig), a viselkedésutánzásra épülő fikciós játékokon (például szerepjáték) és az önálló alkotásra irányuló konstrukciós játékokon keresztül vezeti a játékfejlődés folyamatát a társas képességek fejlesztésére irányuló szabályjátékokig (kiskamasz kortól).⁷⁹ A játékot szerinte nagyrészt a cselekvés és a pillanat öröme, a kíváncsiság és az utánzás motiválja.⁸⁰ Az utánzás mozzanata valóban jelentős a gyakorló-, a szabály- és a szimbolikus játékban egyaránt, a neurológiai kutatások szerint a homloklebeny tükörneuronjai felelősek érte, s környezeti feltétele a lemásolható modellviselkedés megléte.⁸¹

30

Ugyanakkor a játék stimulációs elmélete (Ellis) szerint a játék képes biztosítani a belső egyensúlyhoz hiányzó izgalmat, tehát hozzájárul a homeosztázishoz is, de a kompenzációs elmélet szerint azért is játszunk, hogy kielégítésre kerüljenek az egyébként ki nem elégített szükségleteink.⁸² Végül a játéknak a szervezet rekreációs szükségletét kielégítő funkciójáról szólnak a relaxációs elméletek, melynek értelmében a velünk született játékosztön segíti a megfáradt szervezet regenerálódását is.⁸³

A huszadik század során igen nagy hangsúly került a gyermeki fejlődés és gondolkodás megértése szempontjából nélkülözhetetlen jelenség, a játék vizsgálatára, s ez nemcsak a gyermekközpontú szemléletmód kibontakozását bizonyítja, hiszen

73 Susanna MILLAR, *l. m.*, 58.; HANKISS Elemér, *l. m.*, 155.

74 Susanna MILLAR, *l. m.*, 60.

75 *l. m.*, 65.

76 *l. m.*, 96.

77 *l. m.*, 155.

78 Norbert KLUGE, *l. m.*, 98.; MÉREI Ferenc, *A játék értelme és öröme*, 72.

79 Norbert KLUGE, *l. m.*, 98.

80 Norbert KLUGE, *l. m.*, 99.

81 PÁLI Judit, *A játék szemlélete biológiai, neuropszichológiai aspektusokból*, 16.

82 HANKISS Elemér, *l. m.*, 155.

83 HANKISS Elemér, *l. m.*, 154.

a játékfunkciók tanulmányozása és a játékelméletek segítettek megérteni az ember gyermeki létrétegének jelentőségét. Már Nietzsche is úgy vélte, hogy a gyermeki képzelőerő révén a gyermek lehet az emberfeletti ember prototípusa. A gyermek szerinte ártatlanság „és felejtés, ujrakezdés, játék, magából kigördülő kerék”,⁸⁴ s a gyermeki való (annak teremtő kreativitásával együtt) pedig számottevően a játékban jut kifejezésre.

Hangsúlyok, csomópontok a huszadik század játékértelmezésében

Összességében tehát a korszak játékteóriái három fő tengely köré rendeződnek: 1. transzcendens-metafizikai eszmék, 2. biológiai-evolucionista felfogások (energetikai elmélet, gyakorlás-elmélet), 3. és pszichológiai-pedagógiai modellek (pszichoanalízis: projekció, szublimáció; konstrukcionista felfogás, funkcionista pedagógia).

A játék a romantikus pedagógiai eszmerendszerben még az abszolút létező kiteljesedésével kapcsolatba hozható médiumok, s még az evolucionista játékmagyarázatok sem vezetnek el a játékértelmezést a gyermekközpontú teóriák irányába, hiszen a gyakorlás-elméletben is a felnőtt életre előkészítő előgyakorlás lehetőségeként kerül értelmezésre. Ezzel a játék hangsúlyos szerepbe kerül, s Fröbellel szemben már a gyermeki fejlődés biológiai funkcióinak értelmezése, spontán ösztönkésztetéseinek fejlődési szempontból releváns jelentésekkel való társítása valószínűleg itt. Ezzel a fordulattal polgárjogot szerzett magának a játék, miután a fejlődés fontos eszközévé vált, s noha a fejlődés mércéje még mindig a felnőtt elvárásrendszer, a gyermekfelfogás közelebb került a gyermekközpontú elképzeléshez. Claparède funkcionista felfogásában is a játék vált az önkibontakoztató aktivitás alapformájává, s ezzel együtt a gyermeki szükségletrendszer nagy jelentőségre tett szert a nevelés folyamatában.

Míg Groos biológiai, Claparède pedig pedagógiai aspektusból közelített a fejlődési folyamat értelmezése felé, addig a pszichoanalízis a játékot a felvilágosodás homogén értelmezését megkérdőjelező modern értelmezésének horizontjára került, hiszen például a szerepjátékot a tudattalan indulatok, érzelmek kivetítésére (projekcióra, indulatátvitelre) is alkalmas eszközként értelmezte, ez a felfogás pedig a tudatos és tudattalan tartalmak közötti distinkcióra épül. Míg Freud az elfojtott indulatok feloldására, a szorongás levezetésére, a szublimációs funkciók kiteljesülésére alkalmas lehetőségnek vélte a játékot, addig Piaget a világról való tanulás lehetőségét látta benne, kihangsúlyozva, hogy minden korszakban más típusú játék alkalmas a tanulásra. A századforduló és a 20. század elejének irodalmában elsősorban a freudi elméletek tükröződtek, Piaget játéktipológiája, konstrukcionista tanulásmodellje jelentősebben a század dereka tájától hathatott.

84 Friedrich NIETZSCHE, *Im-igyen szóló Zarathustra*, Budapest: Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1908.

A huszadik század irodalmi életében a gyermeki képzelet teremtő erejébe vetett hit, a gyermekmessiás toposz egyre inkább előtérbe kerül, s ezen narratíva megjelenítése szempontjából a játékmotívumok, a játékfolyamatok ábrázolása különösen alkalmas lehetőségnek bizonyul. Kosztolányi Dezső gyermeknarratívájában összetetalálkozik egymással a freudi projekciós-szublimációs felfogás és pszichodinamikai modell a nietzschei gyermek-Übermensch képzettel, melynek értelmében a gyermeki játék az újrakezdés és a teremtő potenciál lehetőségét felkínáló kreativitás terepe, a szabadság szimbóluma is egyben: az új, teljesebb jövő eljövételének záloga, bizonyítéka. Bár az evolucionistáknál is már az egyedfejlődés zálogaként jelent meg a játék, ám még nem gyermekközpontú megközelítésből, hiszen még a felnőtt mércéhez való viszonyítás mérföldköveiként tekintettek a játéklejődés állomásaira is. Kosztolányi Dezső szemléletében azonban, mint majd részletesebb elemzéseink kapcsán láthatjuk, maga a gyermek a viszonyítási alap, a kiindulópont, az önmegértés záloga, a gyermeki világ- és létállapot jelenti az önértés igazi orientációs pontját. Ez a „gyermekiből” kiinduló felfogás a későbbi irodalomban is gyakorta jellemző lesz, többek között Szabó Lőrinc és Weöres Sándor lírájában (utóbbi költőre a tárgyalás egészen eltérő szempontjai miatt nincs módunk kitérni, mivel többnyire a gyermekperspektíva kevésbé közvetlen megjelenítésével, mondhatni interiorizált megvalósulásával találkozunk lírájában, s nem a gyermekszerep vagy a gyermeki természet közvetlen megragadását tételezhetjük).

32

Leszögezhetjük tehát, hogy míg a biológiai-evolucionista modellek még inkább felnőttközpontú megközelítéssel bírtak, a kulturális (életfilozófiai; Nietzsche) és pedagógiai modellek (Claparède, Bühler, Piaget) már a gyermekperspektíva felértékelődése felé vezetik a korszak irodalmi, kulturális közgondolkodását, tudatát. Bár Freud gyermekfelfogása a gyermekcentrikusság horizontján vitatható, annyi bizonyos, hogy a felvilágosodás ráció-kultuszának lebontását eredményező pszichodinamikai modell (pl. id, ego, superego) már önmagában az ösztönös, a spontán akarati készletek átértékelésére készítette a korszak szemléletét. Bár a korábban említett játékkonceptiók együttesen gyakoroltak hatást koruk irodalmi gondolkodására, mégis kiemelendő mindezek közül éppen Freud, s rajta kívül Nietzsche és Claparède kultúrtörténeti hatása, de a biológiai-evolucionista modellek, különösen Groos gyakorláselmélete is könnyen felismerhető a sorok mögött. A következőkben célunk annak feltárása (mintegy áttekintő jelleggel), hogy mindezen hatások milyen mintázatokban valósultak meg a huszadik század magyar irodalmában.

A gyermeki önkibontakoztatás és játéktevékenység felértékelődése a huszadik század elején

A századfordulón a polgári gondolkodás fókuszába került a gyermekkor, mégpedig a romantikus gyermekideológiák, a rousseau-i gyermekideológia, a funkcionalista pedagógia, a gyermektanulmányi mozgalom és a reformpedagógiai áramlatok hatására. Az eredendő bűn előtti édenkerti állapot őrzőjének számító gyermek az új

század mintaképévé vált, a túlhajtott északultustól megfáradt modern ember a gyermekkor paradicsomi őállapota után sóvárgott. A gyermeki képzelet teremtő erejébe vetett hit egy új, emberléptékű közösség vízióját helyezte kilátásba, a gyermek természetes önkibontakoztatási aktivitása vált hangsúlyossá az életreformmozgalom és a reformpedagógia nyomán. Az evolucionista elméletekből fakadóan az embert természeti mibenléténel definiálták, így az érdeklődést, az akaratot, a cselekvő- és képzelőerőt tartották meghatározó motívumának. Ezért a gyermek vált az új emberkép prototípusává, hiszen őt még nem rontotta meg a civilizáció.⁸⁵ Nietzsche elképzeléseiben a gyermek az „emberfeletti ember” mintaképe,⁸⁶ Ellen Key *A gyermek évszázada* címen 1900-ban megjelent munkájában⁸⁷ pedig „megváltóként” jelenik meg.

Az új szemlélet értelmében a gyermek élettani mozzanatai fontos funkciót töltenek be. Az önkibontakoztatás, a szabadság, az önállóság mozzanata válik a reformpedagógia gyermekségretorikájának alapjává,⁸⁸ így a pedagógiai sajtóban is felerősödött a gyermek önértékét hangsúlyozó narratíva. A *Jövő Útjai* is kiemelte, hogy a gyermeket vissza kell vezetni önnön természetéhez, s Rousseau nyomán a boldogságra kell nevelni.⁸⁹ A gyermektanulmányi mozgalom reprezentatív alakja, Nagy László szerint a gyermekkort az élet egyetemes törvényeinek alárendelt teremtő életakarát határozza meg, mely cselekvést és szabadságot követel,⁹⁰ ezért teret kell adni a felfedezés, az alkotás és a keresés gyermeki öntevékenységen alapuló, ösztönös folyamatának.⁹¹

Az önállóság, a belső fegyelem, az aktivitás és az érdeklődés⁹² motívumai kerültek az új gyermekségretorika homlokterébe, s ennek megfelelően az új szemléletű pedagógiai közgondolkodásban utat tört magának Claparède funkcionális értelmezése hazánkban is. Ennek értelmében minden lelki jelenség mögött biológiai jelentés rejlik, mely a gyermek fejlődése, képességeinek kibontakozása szempontjából meghatározó jelentőségű, így nincs olyan gyermeki megnyilvánulás,

85 Vesd össze: ROUSSEAU, Jean-Jacques, *Emil, vagy a nevelésről*, ford. GYÖRY János, Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat, 1978.

86 Friedrich NIETZSCHE, *I. m.*,

87 Ellen KEY, *A gyermek évszázada*, ford. SZILÁGYI Pál, Budapest: Tankönyvkiadó, 1976.

88 NÉMETH András, *Reformpedagógia és a századvég reformmozgalmai*. = szerk. NÉMETH András, *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*, Budapest: Gondolat Kiadó, 2002, 26.

89 ACKERMANNÉ KELŐ Kamilla, *A természetközeli oktatás megnyilvánulásai A Jövő Útjain című folyóiratban* = szerk. NÉMETH, András és PIRKA, Veronika, *Az életreform és reformpedagógia – recepció és intézményesülési folyamatok a 20. század első felében*, Budapest: Gondolat Kiadó, 2013, 123-125.

90 DEÁK Gábor, *I. m.*, 122.

91 SIMONFI Zsuzsanna, *Szakraális mozdulat a reformpedagógiában. Az intuíció megjelenítése és értelmezése az Új Iskola pedagógiájában* = SANDA István Dániel és SIMONFI Zsuzsanna, *Nevelés a szakralitás dimenziójában*, Budapest: Gondolat Kiadó, 2011, 122.

92 NÉMETH András, *A reformpedagógia múltja és jelene*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1996, 42.

mely ne a jövőre irányulna.⁹³ Ezért elterjedt a felfogás, mi szerint az utánzás és a játék nem más, mint a felnőtt élet feladataira való előkészület egy-egy formája, s ez indokoltta tette a gyermekkor önértékeiből kiinduló, a társadalmi élet új alapokra helyezésére irányuló nevelés koncepciójának elültetését a gyermekkorról folytatott párbeszédben.⁹⁴ Immár az „új gyermek” vált a jövő megújulásának zálogává; felértékelődött a gyermek testi-lelki funkcióinak rögzítése iránti érdeklődés, nemcsak a pedagógiai praxisban, de az irodalomban is.

Az új gyermekcentrikus felfogásból fakadóan a gyermekjáték, a gyermeki játéktevékenység megjelenítése mind nagyobb hangsúlyt kapott a magyar irodalomban. Így a játék öröme, funkciói, szociális tanulásban és kognitív fejlődésben betöltött szerepe, a játék által teremtett szubjektív valóság misztikuma egyre gyakrabban váltak az írók, költők témáivá, de a játék kapcsán olykor a gyermekkori traumák és szorongásélmények világa is hangsúlyt kapott. A gyermeki önkibontakoztató aktivitásra épülő szemlélet, a játéktevékenység funkcionális szempontú megközelítésének koncepciója, ha áttételesen is, de megjelent a modern magyar líra- és prózatörténeti hagyományban is, többször a pszichoanalízis szemléletétől sem mentesen.

Gyermekszemlélet és játékfogalom Kosztolányi Dezső költészetében

34 A gyermeki gondolkodás és perspektíva a világ értelmezésének és megismerésének új, az önreflexiót fokozottabban igénybe vevő lehetőségeként jelent meg a század elejének magyar líratörténetében. Kosztolányi Dezső *A szegény kisgyermek panasza*i című kötete⁹⁵ is a gyermek nézőpontjából láttatja a lét és a megismerés folyamatait, miközben a gyermeki létállapotot, a gyermeki gondolkodást és megismerést tanulmányozza. A gyermek a teljesség szimbóluma itt, a teljesség felé törekvő lét jelképe. Gyermekkorban még jelen van az a megnevezetlen érték, a „*kinsz*”, mely felnőttkorra elvész, s sóvárogva keresi a *Boldog, szomorú dal* lírai alánya. 1910-ben 32, 1923-ban már 63 vers tartozott e ciklushoz, melyre már kezdetben hatott a reformpedagógia és a pszichoanalízis.

Ellen Key *A gyermek évszázada* (1900) című munkájával a gyermekközpontú felfogás révén fejtette ki hatását Kosztolányi versciklusára, ha közvetítések útján is. Az új értékrelativisztikus nevelés-koncepció alapját képező gyermekfelfogás értelmében a gyermek a képzelet teremtő erejével képes újjá formálni a világot. Kosztolányi kötetére is hatást gyakorolhatott e szemlélet; csakis a gyermekmessiás képes megváltani a világot, mert a polgári világ bús, megfáradt férfijából már kifogyott a tetterő, miután sikeresen beilleszkedett a polgári társadalomba, elhullajtva értékeit. Egyfajta későromantikus sóvárgás ez a gyermekkor sokszínű, varázslatos

93 *I. m.*, 41.

94 *I. m.*, 42.

95 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kosztolányi Dezső összes versei*, Budapest: Osiris Kiadó, 2019, 119–168.

világa után, amikor még számtalan tintaszínben pompázott az elme vetítővászna. Key említett munkájában kijelentette, hogy az új században, a gyermek évszázadában egy olyan iskola- és gyermekkultúrára van szükség, melyben a felnőtt nyitottan fordul a gyermek érdeklődése és élményvilága felé, melyben az iskola „lélekgyilkos” karakterét felváltja „szellemi étterem” jellege: a curriculáris választás szabadsága.⁹⁶ Ám ennél közvetettebb lehetett az olyan irodalmi művek hatása, mint Gottfried Keller *Zöld Henrikje*, Rainer Maria Rilke *Buch der Bilder* című művének gyerekdarabjai vagy Verhaeren *Les Tendresse Premieres* című alkotása, melyek Király István szerint könnyen meghatározhatták a panasz-ciklus szemléletét,⁹⁷ e művekben ugyanis ugyancsak a gyermeki nézőpont válik hangsúlyossá.

Kosztolányi Dezső kötetében a gyermekperspektíva érvényesítésére törekedett egyetemes léttartalmak közvetítése céljából is, rámutatni törekedvén arra, hogy a gyermeki ösztönvilág és léttartalmak az emberi lét mozgatórugóiként is értelmezhetők. Épp ezért a pszichoanalízis szemlélete is hatással volt gyermekszemléletére, noha a költő nem egy konkrét gyermek lélektani esettanulmányát nyújtja a szereplőre eszköztárával. Sokkal inkább egy egyetemes gyermekség bontakozik ki az objektív líra keretében.

Kosztolányi kötete egy elvont gyermekségkonstrukció tárgyias megközelítését, illetve az én gyermeki valójának megjelenítését nyújtja, akárcsak az *És látom őt, a kisdedet* című versben, mely szintén nem konkrét gyermekről, hanem az én gyermeki létrétegéről szól; a gyermek a lét teljességének szimbólumaként van jelen a kötetben. A kötet nyitóverse (*Mint aki a sínek közé esett*) értelmezhető a tűnő élet momentumait visszaidéző lírai önreflexió programját kijelölő versként is. A kötet végén pedig megszólítja a költő a benne is munkáló gyermeki valót: *Menj, kisgyermek, most vége ennek is*; ez is az én gyermeki létrétegének megidézésére irányuló koncepcióra utal.⁹⁸ A kötetbeli gyermeknek nincs kora, nem fejlődik, a kötet maga pedig ennél fogva statikus. Benne a versek lazán kapcsolódnak egymáshoz, a motívumok síkján. A gyermekiséget a csengő-bongó rímek, a játékos rímképletek, az asszonáncok, a jelzőhalmozás érzékeltetik.⁹⁹

A gyermek nem konkrét teremtés itt, akinek szerepét a költő felveszi, hanem egy objektíváló líra tárgya, mely a gyermek képét, imágóját alkotja meg, mint a világállapot egy lehetséges nézőpontját. Nem pszichológiai, hanem világképi, kultúrtörténeti toposz itt a gyermek, mely alakjában „az időtlenség, az állandó kezdés (nem újrakezdés), a kezdet mind csodálkozás, a meghatározatlan teljesség ideáljainak hagyománya fogalmazódik meg”.¹⁰⁰ Nem egyedfejlődési stádiumot jelöl itt tehát a gyermekség, hanem szemléletmódot, ezért Kosztolányi számára a gyermek nem

96 Ellen KEY, *A gyermek évszázada*, ford. SZILÁGYI Pál, Budapest: Tankönyvkiadó, 1976.

97 Királyt kommentálja: ÉRFALVY Livia, *Kosztolányi írásművészete. Poétikai monográfia*, Veszprém: Iskolakultúra, 2012, 55.

98 MARGÓCSY István, *A szegény kisgyermek panaszai*, Irodalomtörténet, 1986/1., 86.

99 MARGÓCSY István, *l. m.*, 100.

100 MARGÓCSY István, *l. m.*, 101.

kiindulópont, hanem „végeredmény: a világállapot egyik lehetséges megélési formája és nézőpontja”.¹⁰¹

A gyermeket általában jelölő címbéli határozott névelő is eltávolítja a jelentésmezőt „egy” konkrét vagy véletlenszerűen kiválasztott gyermek vizsgálatától; Kosztolányi „a” gyermekről ír: a gyermeki megismerésmódról, élményvilágról, nézőpontról, de ez a gyermeki nem függ minden ízében a gyermekkortól. A gyermeklét archetipikus jegyei kerülnek itt kiemelésre szimbolikus utalások formájában,¹⁰² ahelyett, hogy a freudi lélekelemzés impresszionista pillanatképeit adná, noha ráláthatunk általa a gyermeki lélek eseményeire is.

A kötet koncepciója szerint meghatározó tehát az emberre általánosan jellemző gyermeki létminőségek, léttartalmak vizsgálata. *Mostan színes tintákról álmodom...* című versében¹⁰³ a színek emberi minőségeket takarnak (színszimbolika), a képi sík, a színek és az érzések összekapcsolódnak egymással a vers impresszionista megoldásai révén. A gyermeki lélekállapot felfokozottsága a halmozásoknak, a számneves túlzásoknak és a poliszindetonnak (kötőszóismétlésnek) köszönhetően válik egyértelművé, a színesztéziák pedig még inkább elmélyítik az extatikus jelleget. A gyermeki képzelet gazdagságának apoteózisa e vers, mely egyúttal az esztétista líranyelv eszményítését nyújtja, melyben a tartalmi és hangalaki minőségek kellemesen érintkeznek egymással.

36 Ezzel szemben *A rút varangyot véresen megöltük*¹⁰⁴ az embergyermekben is dúló pusztító, destruktív, „démoni” erőket önti lírai formába, a hatalomvágy korai megnyilvánulásaként. Itt még fokozottabban van jelen a freudi mélylélektan hatása, sugallva, hogy a pusztítás és uralkodás gyilkos ösztöne már gyermekkorban jelen lehet. Tehetetlenségükben – a freudi elfojtás-kitörés tan értelmében – egy ártatlan varangyra vetítik feszültségüket, haragjukat a versben meg nem nevezett gyermekek, így rázva le magukról a felnőtt elnyomás igáját.

A halál motívuma jelenik meg az *Ó, a halál* kezdetű versében,¹⁰⁵ melyben a gyermek játékpuskáját fogja az ablakon keresztül betekintő, a versbeszélő életére törő halálra. Itt a játék az egyetlen, amivel védekezhet baljós jelenléte ellen; a gyermek tehetetlen az elmúlással szemben, ám játéka – a betegség közepette is – feloldja halálfélelmét. A játék jelenti tehát mindazt, ami által a gyermek felépíthető önmagát: öntudata, attitűdjei is ez által fejlődik, de szorongásélményeit is általa oldhatja fel, tehát védelmet, biztonságot is jelent.

101 MARGÓCSY István, *I. m.*, 101.

102 MARGÓCSY István, *I. m.*, 99.

103 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kosztolányi Dezső összes versei*, 125.

104 *I. m.*, 145.

105 *I. m.*, 121.

„Gömbölyű és gyönyörű” – Kosztolányi Dezső: A játék

A huszadik század elejének reformpedagógiai áramlatai a gyermek önkibontakoztató aktivitására és a fejlődés, fejlesztés organikus szempontjaira helyezték a hangsúlyt; a gyermekközpontú szemlélet jegyében a gyermeki kreativitás és képzelet teremtő ereje jelentette az ember és társadalom megújulásának garanciáját. Ennek az új szemléletnek a jegyében értelmezhető Kosztolányi Dezső *A játék* című verse, *A szegény kisgyermek panaszai* című kötet egyik legeklatánsabb darabja. A műben a „játék” kifejezés az emberi élet rejtelseinek kutatására utal: játszani annyi, mint kíváncsinak maradni az ember sorsfolyamában adódó csodákra, hétköznapi nűán szokra, akárcsak az *Akarsz-e játszani?* című versben. A mű koncepciója szerint a játék a világ megismerésének eszköze, a világ rejtelseinek felfedezésére és értelmezésére irányuló tanulási folyamat, mely összefonódik az önértelmezés, az önmegismerés, az önfeltárás törekvésével: a külvilág és a belső tartományok feltárására irányuló tendencia kéz a kézben jár. A játék célja az önfelelt szórakozás, miközben funkciói a megismerést és az egyedfejlődést szolgálják.¹⁰⁶ A játék mint a gyermek elsődleges tevékenységét jelentő megismerés eszköze ugyanakkor egy kiegészítő, másodlagos valóságot (álomrealitást) hoz létre, mely az önismeretet segíti; ennek metaforája Kosztolányi versében a „tükör”.¹⁰⁷

Az ember homo ludens-i valója hatja át a mű jelentésterét, melynek értelmében a játékmozzanat meghatározza az életet. A játék mint a lázadó életforma eszköze értéket teremt és ment, kifejezési formaként pedig a gyermeki és művészi (költői) létállapot közös nevezőjét adja, miután mindkettő a látszat és valóság közötti ellentmondás és az abból fakadó feszültség feloldását célozza meg. A játékban az etikai és esztétikai magatartásforma egységbe forr, mert világossá válik, hogy az erkölcsi kategóriák alapját képező viselkedési formulák eredete (mimetikusan értelmezhető) játékmotívumokra vezethetők vissza az onto- és a filogenezis szintjén egyaránt. Kosztolányi szerint (mint azt *Álom és ólom* című kötetében található *A játékról* című művében írja) a játék az ösztönök legnemesebbike, mert abból fejlődik ki a költői hajlam; hiába tűnik céltalannak, általa ébred az ember tudata, öntudata, játékmozzanatok mentén fejlődik a költői hajlam is:¹⁰⁸ az ember a játék során „céltalan bolyongásaiban az igazi művészet nagy felfedezéseit teszi meg”.¹⁰⁹

A játék maga az élet, a kettő közötti kapcsolat metaforikus értelmezésének alapja Kosztolányi léttapasztalatából fakad költészetében. Ugyancsak *A játékról* című esszé sorai szerint a gyerekek „komolyabban játsszák” az életet, mint ahogyan a felnőtt éli, mert ők „eszményítik” azt. A játék „a bölcsőtől a koporsóig” követ minket, „mindnyájunknak szükséglete”. A gyermek játékával „élni tanul”: felkészül a felnőtt

106 ÉRFALVY Lívია, *l. m.*, 58.

107 *l. m.*, 68.

108 *l. m.*, 54.

109 KOSZTOLÁNYI Dezső, *A játékról* = KOSZTOLÁNYI Dezső: *Álom és ólom*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969, 66.

élet feladataira, szerepköreire: „*az élet játékcsatáját vívja*”. A szabad játék küzdelmei során a fejlődő gyermek minden értelmi energiáját mozgósítja, a játék „*a tökéletesedés felé való szívós, fájdalmas küzdelemnek fegyvere*”.¹¹⁰ E megállapításával összhangban utal Spencer szociál-darwinista felfogására és Karl Groos begyakorlás-elméletére is, melynek értelmében a játék a felnőtt élet kihívásaira való ráhangolódás terepe. Ezzel szemben azonban a felnőtt játéka pusztán szórakozás, „*üdülés*”, mentes a fejlődésre irányuló komoly gyermeki erőfeszítéstől, sőt, módot ad a hétköznapi taposómalmából való percnyi kiszabadulásra.¹¹¹

Kiss Ferenc biográfiai alapú megállapítása szerint Kosztolányi panasz-ciklusában fejezhette ki igazán gyermeki énjét, a játékmozzanat által kifejezésre jutó önfeledtség utáni sóvárgását, miután a gyermek- és ifjúkorban még fellelhető, a „*kincs*” metaforájával fémjelzett értékek a később keletkezett *Boldog, szomorú dal* (1917) jelen idejét jelentő felnőttkorban már elvesztek. Ennélfogva egyfajta gyermeki nyitottság hatja át a verset.¹¹² Ebben az életrajzi megközelítésben jut leginkább szóhoz a pszichoanalitikus értelmezés is, de a mű motívumrendszere érvényessé tesz más nézőpontokat is.

A játék azonosítható a költészettel, a művészettel is a vers jelentéshálója szerint; ebben Nietzsche hatását véljük felfedezni, aki a művészetet a játékból eredeztette, akárcsak a játék és költészet összetartozását hangsúlyozó Huizinga, illetve Gadamer, aki szerint az antik mimetikus művészetelmélet utánczás-mozzanata az isteni megmutatására irányuló játékból nőtt ki.¹¹³ Huizinga szerint a költészet játékban és játékként született, s ezzel összhangban Kosztolányi szerint is abból fejlődnek ki „*a művészet csírái*”.¹¹⁴

Ez a szemlélet hatja át *A játék* egészét, melynek első sorában a játék különös volta és jelentősége kerül kiemelésre, ami a későbbiekben igazolásra kerül az önismeret, a világ megismerése terén betöltött szerepe, az étellel és a művészettel való szerves kapcsolatának kifejtése révén. A játék különösségét kijelentő rövid, ám annál hangsúlyosabb tételmondat utáni hat sor a játékot mint tárgyat mutatja be. Először négy soros mondatban szól annak tulajdonságairól, formáiról, esztétikai minőségéről („*gyönyörű*”, „*csodaszép*”), örömléményt okozó hatásáról („*csodajó*”), funkciójáról („*nyitható és csukható*”), illetve különböző tárgyakat mutat be játék gyanánt. E játékokat hangalaki hasonlóságuk közelíti egymáshoz a hangrendi eltérések ellenére is: „*gomb*”, „*gömb*”, „*gyöngy*”, „*gyűrű*”. E motívumok a gömb vagy a kör geometriai képzete okán a teljesség, a tökéletesség, a kezdet és vég szétválaszthatatlan voltát feltételező, önmagába visszatérő öröklét motívumát hordozzák magukban. Ezáltal utalás történik a játéknak az abszolút létezővel való különös kapcsolatára, így jut kifejezésre itt a játék misztériuma.

110 KOSZTOLÁNYI Dezső, *I. m.*, 63.

111 KOSZTOLÁNYI Dezső, *I. m.*, 65-66.

112 ÉRFALVY Lívia, *I. m.*, 55.

113 *I. m.*, 65.

114 KOSZTOLÁNYI Dezső, *A játékról*, 66.

A vers második szakaszában a Nap óriás aranypénzzel való metaforikus azonosítása az égitest kerekiségének képzete révén nyomatékosítja az azzal összefüggésbe hozható isten- és öröklét-képzetek érvényességét, s egyúttal a teljesség jelentéskörét. Érfalvy szerint a versben az individuum megsemmisülését fejezik ki a következő sorok: „*a tükörrel fényt hajítok / ... / s a nap - óriás aranypénz - / hirtelen ölembe roskad*”. E sorok úgy is értelmezhetők, különösen a Kosztolányi által olvasott és hasonló összefüggést rejtő Nietzsche-szöveg, *A tragédia születése* értelmében, hogy a Dionüszoszhoz köthető tükör megöli Apollónt, a napot, s összeroskad. Így „*a principium individuationis összeroskad, az én elveszíti önazonosságát, ami azonban egy új szubjektivitás megszületésének előfeltételeként is elgondolható*”.¹¹⁵

A Nap mint fénylő égitest isteni jegyként azonosítható tehát, s hozzáköthető a fény attribútuma, mely Apollónhoz, de más istenekhez is kapcsolható (gondolhatnánk akár az egyiptomi mitológiából ismert, fénylő napkorongként jellemzett Atonra is, de Kosztolányi irodalmi tájékozódásának tükrében az Apollón-párhuzam tűnik jogosnak). A fény mint isteni jegy az isteni teremtés felől érkező rendre utal, a játékkal összefüggésbe hozva pedig annak harmóniateremtő tendenciájára: a játék – „*időleges, elhatárolt*” – rendet visz a zavaros világba, mégpedig az azt jellemző körköröség, kerekiség révén. Hiszen a teljesség ölt benne testet, s benne kezdet és vég szétválaszthatatlan. A „*kör*” és „*tükör*” rímes összecsengése a későbbiekben még inkább felerősíti a teljesség jelentéskörét, kiegészítve azt a megismerés kettős természetével.¹¹⁶

Ráadásul a „*gyöngyörű*” szó is e szavak láncolatához sorolható, miután magában őrzí a „*gyöngyhöz hasonló*” jelentést hangformai-szemantikai alapon, így e szó is felerősíti a körköröség, az önmagába való visszatérés jelentését, „*csodaszép*” jelentése pedig a játék esztétikumát emeli ki. Kissé előre sietve a vers szövegében megemlítjük, hogy e szavakon túl a bokor, a szem is a körköröség motívumaként van jelen a szövegben, ráadásul az utóbbi (a „*lélek tükreként*”) az önismeret, önreflexió mozzanatával is összefonódik. Így kapcsolódik össze egymással az isteni tökéletesség és az önmegértésre irányuló egyetemes törekvés, a körköröség motívumhálója révén, melynek az önreflexiót jelölő szem (mely ráadásul szintén közel gömb alakú) és az abszolút létező tökéletességét jelölő gömb egyformán része. Ám itt jelenik meg a homok is, mely egyrészt a játszó, a halandó szubjektum létének átmenetiségét, másrészt a „*porból porrá*” jelentés okán (távrolról megidézve a *Halotti Beszéd és Könyörgés* „*por es homou vogmuc*” toposzát is) a kezdet és vég szétválaszthatatlan voltát feltételező önmagába visszatérő lét képzetét hordozza magában. Ennek értelmében az ember halandó ugyan, de átmeneti létébe játékaival az örök ismétlés, az öröklét és az összerendezettség illúzióját csempészheti; ezt a jelentést igazolja a részben már tárgyalt kerekiség-képzetet hordozó motívumok is.

Az említett négy sorban tehát megkezdődik a körköröség motívumhálójának kibontása, mely később folytatódik. Mindezt követően a játéktárgyat taglaló sza-

115 ÉRFALVY Lívía, *l. m.*, 67.

116 *l. m.*, 60.

kasz két soros mondatában elhangzó „*bűvös kulcs*” a játék misztikumára utal, mely – a megismerés zálogaként – ajtót nyit az ismeretlenre, a rejtélyre, s kifejezésre juttatja a magasabb szintű (esetleg transzcendens) léttapasztalás kapuján való bejutást. A „*gyertya lángja*” pedig a héralkeitoszi természetfilozófia által ősanagként kezelt princípiumra utaló tűz motívumaként az élet éltető elemét is jelölheti, mely a folyamatos alakulást hordozza magában. A „*színes árnyék*” a platóni barlanghasonlatból kiindulva utalhat a megismerés dologi szintjére, melynek értelmében a játék a földhözragadt megismerés eszköze ugyan, viszont színes, mert a képzeletre támaszkodik.

40 A vers következő, hosszabb, 16 soros szakasza a játéktevékenységről szól. Itt az előző sorok névszói dominanciája után megszaporodnak az igei állítmányok, melyek elevenséget kölcsönöznek a szövegnek. A közbülső szakasz központi állítása az élet játékkal való metaforikus azonosításában ragadható meg, hiszen az élet a játékhoz hasonlóan bizonyos összerendezettségi elv (ritmus, harmónia) szerint zajlik, játékelemekben bővelkedik, továbbá a szabadság alappilléret jelentő választás is játék. Ez indokolja a tételes kijelentést: „*Játszom ennen-életemmel*” – az élet játék, s a játék: élet. Életéhez a gyermek megismerő, kísérletező, mindent kipróbálni vágyó hajlamával közelít, saját életét tekinti itt játéknak; a saját testrészeivel való játéktevékenység leírása után pedig saját magát avatja a játék tárgyává, vagyis annak alárendelődő objektummá: „*a kisgyermek is játékszer*”. A gyermek, a szubjektum objektummá, tárggyá válik, alávetve a játéknak. Mivel a játékos a játék varázsos hatalmába került, Gadamer szerint az mintegy játszatja őt.¹¹⁷ Ez az egyéni akarat fel függesztésére utal, a játék kivonja őt az individuális ösztönkésztetések pókhálójából, s egyúttal az egyetemes létezés extatikus játékállapotában oldja fel akarati valóját, talán olyan értelemben, mintha a játék (a schopenhaueri értelemben a művészethez hasonlóan) egyfajta életelixír volna.

A vers későbbi pontján a „*játszom játszó önmagammal*” sor határozottan az élet kezdeti szakaszán öntudatra ébredő gyermek alakját idézi meg, aki saját két kezével játszik („*a két kedves, pici kézzel*”) – itt akár a funkciójáték felfedező, teremtő funkciójára is gondolhatunk, de a kéz a személyiség egyfajta jelölőjének is tekinthető, s így szintén az önismeretre utal. Ám e sor értelmezhető úgy is, hogy itt a szerző a felnőtt költő nézőpontjába helyezkedve az alkotást játékként határozza meg.¹¹⁸ Mindenesetre a szöveg egésze a szerepfikció (a gyermek szerepének vagy perspektívájának átvétele), illetve a gyermekiséget világállapotként tételező felnőtti (ön)reflexió határán mozog. A „*játszom játszó önmagammal*” sor összességében magában foglalhatja az önreflexiót, a szerző gyermek énjéhez való viszonyulását, az ember homo ludens mibenlétéről alkotott elképzelést, de még az önmagába zárt-ság képzetét is tartalmazhatja, mi szerint az ember játékának (s azzal együtt megismerési folyamatának) végső és egyetlen tárgya önmaga.

117 Gadamert idézi ÉRFALVY Lívია, *l. m.*, 65.

118 *l. m.*, 70.

A „*játszom ennen-életemmel*” megállapításból nő ki az árnyékkal és a fényvel való játék leírása, mely a vibráló fény képzete okán az emberi lét és önmeghatározás valamihez való viszonyított voltának, az öndefiníció kilengéseinek jelölője, a fény-árnyék kontraszt okán azonban a bennünk élő energiák küzdelmét fejezi ki, mely egyúttal az élet dialektikáját biztosítja. „*Búvócskázom minden árnyal*” – írja, s ezzel saját létezésébéli misztériumunkból fakadó árnyoldalaink, belső „démonjaink”, elfojtott tudattartalmaink és az ego között zajló konfliktusokra, feszültségekre utal, ám pár sorral lejjebb már a tovaszárnyaló „*fényvel*” bújócskázik, mely az isteni jelenlétet vagy ígét jelöli. E sorok félig etikai, félig pszichoanalitikus értelmezése szerint az istenit kereső ember gyakran elbújik az isteni fény, s az általa sugallott lelkiismereti készletések elől, mert saját „*tisztátalan állat*” énje (az id) gyakran eluralja az embert. Ugyanakkor a „*tovaszárnyaló fény*” Apollónra is utalhat, mégpedig szárnyas mivolta és az istenre jellemző fény-motívumon keresztül. Indokoltá teszi e párhuzamot Kosztolányi Nietzsche iránti érdeklődése, melyet 1912-es *Ércnél maradandóbb* című cikke is bizonyít. E versben apollóni állapotként jelenik meg „*az apollóni állomálla-pot*”, mely „*a szép látszat állapotát jelenti*”.¹¹⁹ Ennek ellentéte a valóság, mellyel szemben a látszat-állapotot biztosító játék („*játszom*” – „*látszom*”) tétéleződik.

A versben a játékot az önismeret problémája is összefüggésbe hozza a transzcendens aspektussal. Az ember útja az önismeret: „*a tükörrel fényt hajítok*” – írja; a tükör itt az önismeret szimbóluma, s hogy fényt hajít vele, az már az önismeret transzcendens meghatározottságára is utalhat. A tükör alapvetően az önreflexió eszköze, ám általa megkettőződik az én: egyszerre lesz szubjektum és objektum, miután a tükör által tudatosul saját léte.¹²⁰

E szakaszban az anaforikusan ismétlődő „*játszom*” szó hétszer fordul elő, s ez az én jelöltségét nyomatékosítja, a játzó én kerül tehát előtérbe. Az egyes szám első személyű igealak a vallomásosság látszatát kelti, előtérbe helyezve a narráció szubjektivitását.¹²¹ A „*játszom*” és a „*látszom*” igék hangalakai összecsengése rokonítja egymással a két szót, közös jelentésmezőt hoz létre, melynek értelmében a gyermek a játék által látszik, vagyis a játék prezentációs gyakorlat, mely a mimézisre, a valóság be- és megmutatására irányul, de ennek révén realizálódik az egyén, ám alárendelődve az önfeledt játéktevékenységnek, ő maga is a „*dolgokhoz*” hasonlatos játéktárggyá, mintegy játékszerré válik: „*a kisgyermek is játékszer*”; „*látszom én, mint sok dolog*”.

Ugyanakkor a „*látszom fénybe és tükörbe*” sor a megismerés kettős természetére utal: a szubjektum megismeri az örökérvényű igazságot, s a tükör által halandó önmagát, így e két pólus az abszolút és a relatív ellentétét adja. A földi tudás töredékes, „*tükör által homályosan látunk*” (1Kor 13:12), szemben az isteni ígét jelölő fény általi megismeréssel. A „*látszom*” ige pedig egyszerre utal arra, hogy a szubjektum saját magát látja, s arra, hogy mások látják őt – ezáltal pedig megkettőződik az

119 ÉRFALVY LÍVIA, *I. m.*, 64.

120 *I. m.*, 58.

121 *I. m.*, 57.

én. Az ember a látszat jegyében létezik, a tükör általi megismerés a látszati reflexiókon keresztül történő, töredékes megismeréssel azonos, tükör alatt pedig bármilyen médium értendő. Ezzel szemben fénybe látszani a létezés mélyebb rétegét, az önmegismerés igaz útját jelenti, szemben a hétköznapi valónk megismerését célzó tükörléttel. A tükör tehát látszatvilág és igazi világ együttességét hangsúlyozza, sőt, Kosztolányi – a „játszom” és „látszom” hangalaki-szemantikai hasonlósága okán – egymásba mossa, azonosítja a kettőt, miképp Nietzsche is a *Bálványok alkonya* cím művében.

Tehát az egyes szám első személyű személy alkalmazása révén előtérbe kerül a szubjektivitás és a játék önreflexiók jellege, s ezt a tendenciát erősíti a tükör motívuma, mely a megkettőzés révén a szubjektumnak lehetőséget ad léte tudatosítására, hiszen a „látszom” ige egyszerre jelzi az önmagát látó személyt és a látottat, így az én önmagán kívüliségére is utal. A tükörképpel való játékot jelölheti a „játszom két színes szememmel” és a „játszom játszó önmagammal” sor is, melyek utalnak a játéknak való alárendelődésre is: játéktárggyá válik a játszó alany maga is. A tükör tehát a versbeszélő, a „játszó alany önreflexiójának médiumává” válik. Ugyanakkor a tükörkép nem bír saját fizikai léttel, a tükrözött tárgyhoz való viszonyítottságban realizálódó másodlagos, kiegészítő valóság csupán, s ennél fogva a (tükör általi) megismerés is mindig „kimozdított léthelyzethez” köthető.¹²²

42 Későbbi, *Szavak* című, hátrahagyott versében (1922) megjegyezte: „*Itt lenni nem lehet, csak látszani / és élni-halni nem, csak játszani*”¹²³ – az életet tehát a játékkal azonosította, a létet magát pedig látszat-jellegűnek vélte.¹²⁴ A költő e versében a gyermek játékát az emberéhez hasonlítja, miután a gyermekjáték erőfeszítései a felnőtt lét által megkövetelt szerep- és feladatkörökre való ráhangolódást, előgyakorlást segítik. Ugyanakkor a költő megfordítja e tételt: az ember pedig gyermekként játszik, s ezzel a felnőtt létmódot, kultúrát átható játékmozzanatokra utal: az ember „szóval, virággal, fellegekkel” játszik, sőt, „kockát emel”. Az élet maga játék, mely a látszat-léttel azonos: a játék maga a dolgok látszatának megmutatása, s ez a játék volna maga az élet.

A játék lírai hőse tehát a tükörrel játszó gyermek, aki tükörrel és fényvel való játéka közben mégis önazonosságra tesz szert az istennel teremtett metaforikus kapcsolat révén,¹²⁵ ha ez inkább kereső önazonosság is. A tükör motívuma a gyermek szemléleti alapú megismerésén keresztül nyeri el értelmét, hiszen Kosztolányi szerint a gyermek még nem nyelvi, hanem szemléleti úton közelít a valósághoz, ugyanis az érzékelés és a fogalomalkotás jelenti megismerésének alapját. A tükörben pedig maga a dologi világ tükröződik, megkettőzve önmagát. A költészet maga is tükör, hiszen párhuzamos realitást teremt, egyfajta álmovilágot.¹²⁶

122 ÉRFALVY LÍVIA, *l. m.*, 59.

123 KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, *Kosztolányi Dezső összes versei*, 635.

124 ÉRFALVY LÍVIA, *l. m.*, 64.

125 *l. m.*, 71.

126 *l. m.*, 69-70.

Az öröklét motívuma megjelenik a „kör” és a „tükör” szavak hangalaki hasonlósága okán is, mely szintén közös jelentésmezőt teremt.¹²⁷ A „játszom én és táncolok” sor előtérbe helyezi a körtánc motívumát is, mely a kerekesség képzeletén keresztül a tökéletesség, az önmagába visszatérés jelentését hordozza magában, akár csak a „kör”. A „játszom egyre, körbe, körbe” sor kifejezésre juttatja az önmagába való visszatérést feltételező öröklétre való rákapcsolódás játék által végbemenő mozzanatait. Miután a színészi játékként megjelenő körtánc magában hordozza a körkörös képzetét, e motívum már önmagában utal a tökéletesség, az abszolútum eszményére, s ennek értelmében a játék – magához a léthez hasonlóan – szintén önmagába visszatérő jelenség. Tehát megjelenik a versben a körtánc ilinx-motívuma is, mely összekapcsolja egymással a „kör”, a „tükör”, a „tánc” kifejezést, s a játék fogalmát. A körtánc így összességében lehet az önmagába forduló abszolútum, az állandó kezdés jelölője, színészi játékként értelmezve pedig a játék helyettesítő funkciója kerül előtérbe (ezt erősíti meg a „látszom” – „játszom” összecsengés).

A verset záró négy sor – annak újabb szakaszaként – már a tudat szerepjátékának mozzanatát írja le: „játszom, hogy akik alusznak, / gyerekek”. E sor az „úgy csinállok, mintha” játék leírásaként értelmezhető,¹²⁸ mely a tevékeny, fizikailag aktív játékkal szemben – Bühler percepciók játék kategóriájával összhangban – a tudat, a képzelet által a valóságról teremtett sajátos konstrukciók játékát jelenti.

A vers értelmezése nyomán játék a költészet is, mert a rímek segítségével közelíti egymáshoz az olyan szavak jelentését, melyeknek már csak hasonló hangzása őrzi a szemantikai összetartozás emlékét. Új nyelvi-költői valóságot hoz létre, mely párhuzamos az elsődleges realitással, mintegy álma annak. A realitás megkettőződését hangsúlyozza a beszédmód megkettőzése, hiszen a gyermeki én jelenik meg például a játéktárgy leírásánál, a gyermeki mondókat idéző ritmus és rímek esetében, de az alkotó felnőtt én kerül elő a vers töréspontjain jelentkező kiszólásoknál („játszom ennen-életemmel”; „játszom játészó önmagammal”; „a kisgyermek is játész”). Ám e sorokban mintha inkább a költészet azonosulna a játékkal, melynek tárgya lehet a gyermek, mely az önismeret, önmegértés játékát nyújtja – a vers e pontokon hajlik át objektív lírába szereplírából, összességében pedig a kettő határán egyensúlyoz.

Összességében pedig vonatkoztassuk akár a költészetre, akár az életre, a játék alternatív, kiegészítő valóságot teremt. Kosztolányi *A boldog író* című írása szerint „a játék idő- és térélményünk átformálásával sajátos tudatállapotot hoz létre, mely [...] újraterepmi és átértelmezi a valóságot”.¹²⁹ Ám épp ez az újraterepmi valóság teremt módot a voltaképmi önreflexióra, mely az elsődleges realitáshoz való viszonyításból indul ugyan ki, de soha nem tér ahhoz vissza. A játék tehát bolyongás a megismerés és az önmegismerés végtelen útjain.

127 *I. m.*, 59.

128 *I. m.*, 57.

129 Kosztolányit idézi: ÉRFALVY LÍVIA, *I. m.*, 68.

A játék az élet és az én eljátszásának lehetőségét nyújtja, az egyéni lázadásból fakadó élet eszméjének tükrében, melyben a morális és az esztétikai sík mélyen összefügg egymással.¹³⁰ A játék az ellentétek kiegyensúlyozásának és tudatosításának eszköze, ebből fakad komolysága, mélysége.¹³¹ Kosztolányi a komoly játék gesztusával él egy játéktalanná vált korban, melyben a kultúra játékmozzanatai eltűnni látszottak, s melyben az igaz értékek, a kincs elveszejtésére késztet a társadalom, s mivel ebbe belenyugodni a költő nem akar a költő, homo ludensi valója rebellióvá minősül.¹³² A játékhoz való ragaszkodás egyúttal ragaszkodás a kultúrához, mivel az elképzelhetetlen játékelemek nélkül.

„A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni” – Kosztolányi Dezső: Akarsz-e játszani?

Kosztolányi A játék című verse a gyermeklét kulcsmotívumát tartalmazza: a játékot mint tárgyat, s a játékot mint tevékenységet. A költő *A szegény kisgyermek panaszaiban* mintegy újra éli régi gyermeki önmagát, mégsem egyszerű visszaemlékezés ez a gyermekkorra, hanem a gyermekség újrateremtése. E kötetben önmagával játszik, de ő az életet magát is játéknak véli.

44 A játékmozzanat, az életjáték paradigmája erőteljesen jelenik meg a lírikus *Akarsz-e játszani* című versében¹³³ is, a *Mák* című kötet egyik versében. „Akarsz-e játszani?” – kérdi, s ezzel máris a lét misztériumának megtapasztalására, a benső élmények, a kíváncsiság, a szabadság vezérelte önmegélés ösvényeinek bejárására hívja az olvasót, akárcsak 1910-es kötetében. A játék itt maga az élet: nyitottság az életnek a maga teljességében történő megélésére, ami „játékba” hívja az ember homo ludensi valóját. A gyermeki szerepjáték köntösébe helyezi az élet egészét, idilli fantáziavilágban oldva fel még a szenvedést is. Az ember játékos attitűddel teremtheti újra az életet, hogy szembenézhesünk a nehézségekkel is.

A változatos rímelés (bokorrímek, páros rímek, keresztrímek) is ezt a játékos mivoltot érzékelteti, a nominális stílus pedig az időtlenség varázsával ruházza fel ezt a játékként megélt életet. Az ember természetéből adódóan végigjátssza életét, az ember játékban él igazán, mindazonáltal miután az élet a haláltudat és a haláltól való félelem jegyében zajlik, a játék többek között ezen élmények szublimálására irányul. E versének is központi motívuma a halál, az élettel és a szerelemmel összefonódva. A játékot vonatkoztathatjuk az élet bejárására, a szerelem teljes megélésére, de magára a költészetre is, hiszen a költő – Freud szerint – fantáziavilágot teremt, akár a gyermek, miközben el is különíti azt a világtól. A költemény megidézi a gyermeki gondolkodásmódot és nyelvhasználatot a jellemzően gyermeki szófordulatokkal, de az elmúlás gondolata minduntalan visszarántja az idilli képzeteket a

130 POSZLER György, *A homo ludens hősiessége*, Korunk, 1985/5., 466.

131 POSZLER György, *I. m.*, 467.

132 POSZLER György, *I. m.*, 469.

133 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kosztolányi Dezső összes versei*, 270.

valóságba, noha még az is a játék részének tűnik a vers varázslatos nyelvezetének köszönhetően. A vers csupa kérdésből áll, s mind az önfeledt gyermeki boldogság harmonikus életjátéka utáni sóvárgást kívánja megragadni, mivel ezt tekinti a tartalmas élet zálogának. Az élet szerepjáték, mert az élet minden mozzanata valaminek a bemutatásán, eljátszásán alapul. A játék itt tehát az élet maga, mely valóra válhat, ha az ember elfogadja a benne rejlő gyermeki valót.¹³⁴

A versben tehát megjelenik a társadalmi szerepek, illúziók és nélkülözések színjátéka („rossz ruhákat ölteni”, „asztalfőre ülni”), miközben a játék fogalmi terét fogalmi terét fokozatosan tágitja, eljutva a szerepjátéktól, a mindennapi élethelyzektől az évszakokig és a városi élet képeiig, a szerelem, sőt, egészen a halál problémájáig. A játék attitűdként, életszemléletként jelenik itt meg, mely a lét különféle dimenzióinak teljességre törekvő átélését valósítja meg.

A vers első szakaszában a versbeszélő megszólítja a címzettet: a feleségét és az olvasót, s játékra hívja, mely játék maga az élet. A második szakaszban részletezi a játék típusait, a harmadik részben pedig filozofikusabb értelmezését adja az élettel összefonódó játéknak. A játék e versben egyaránt értelmezhető gyermeki játékként, szerelmi játékként, művészetként és életként (vagy életjátékként). Ugyanis történik itt utalás magára a fizikai értelemben vett játékra, de a vers értelmezhető szerelmi vallo-másként is, a játék azonban lehet az alkotás metaforája is. Az élet metaforájaként pedig az élet értelmének, lényegének keresésére irányuló tartalom bontakozik ki a versben, melynek értelmében csakis az önfeledt beleélésre irányuló játékos attitűd segítségével válhat teljessé az életünk, a játék gyermeki tisztasága jelentheti a teljes élet zálogát, s a lírai alany szerint még a halált is könnyedén, játékos szemlélettel érdemes felfogni. Ugyanakkor a halál motívuma figyelmeztet arra is, hogy addig leljük meg örömlenket az életben, míg a halál el nem ragad (távolról visszaidézve a halál-tánc-motívumot). Mindez ismétléseken, fokozásokon, halmozásokon, metaforákon keresztül bontakozik ki, mely hozzájárul a mű érzelemgazdagságához, a vers könnyed ritmikája, keresztrimes szerkezete révén megvalósuló zeneiség pedig az élet játékos könnyedségéről, az életjáték eszményéről szóló állítást támasztja alá.

A játékmotívum egészen más kontextusban, bár ugyancsak az életmotívummal párhuzamba állítva jelenik meg a költő *Ha játszának a gyerekek* című versében (1925), mely *Meztelenül* című kötetében (1928-1935) jelent meg.¹³⁵ E mindössze hatsoros szövegben általános megállapítást ír le a gyermekek játékaról, melyet az élethez magához hasonlít, miután ahhoz hasonlatosan az író rezignált létbölcselete értelmében annak sincs közepe, csak kezdete és vége, akár a gyermekek játékának, mely hosszú előkészülettel jár, s amint elkezdődik, már hirtelen véget is ér. Kosztolányi szerint az élet is ilyen: hosszús előkészület után az út kezdetén máris érezzük, hogy a vég felé tart. A hevenyészett rímek, a lassú tempójú ritmika, az elbeszélésmód és a nyelvezet köznapisága és közvetlensége, a rövid, egymást kiegészítő mondatok enervált

134 MUTH Ágota Gizella, *Kosztolányi Dezső: Akarsz-e játszani?*, Kézirat, é. n., http://desire_46.tripod.com/2szam/kosztol.htm (Letöltés dátuma: 2025.04.26.)

135 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kosztolányi Dezső összes versei*, 409.

halmaza pesszimiztikus, sztoikus, elégikus hangú verset eredményeznek, melyben egyfajta vanitas-motívummá avanzsál a játék. Hiszen az itt az élet közepével azonosítható, mely, „*mint a semmi*”, rövid és tartalmatlan. Míg *A játék* és az *Akarsz-e játszani?* című versekben játék és élet motívuma egymásba fonódott, itt pusztán a két motívum szimultán egymás mellé helyezésétől beszélhetünk, s a kettő közötti laza párhuzam-állítás maga is erőtlennek hat, ám épp az összehasonlítás erőtlensége érzékelteti még inkább a lírai alany kedvetlen, szenvtelen pozícióját. Eközben a lírai én úgy tekint vissza a gyermekek játékára, mintha csak sóvárogna a gyermekkor ártatlansága után, hiába érzi üresnek még azt is, hiába nem találja az élet értelmét még a játékban sem. Tehát míg az *Akarsz-e játszani?* az élet értelmével azonosítja a játékos attitűdöt, itt a lírai én éppen a játék életértelmet adó erejének hiányát panaszolja a gyermekkor iránti melankolikus sóvárgás élménye ellenére.

46 Ám a játék egyszerűnek tűnő motívuma itt könnyen tűnhet ürügynek, hogy a lírai alany az idő problémáját boncolhassa. A gyermekek játéka az idődimenziót előtérbe helyezve az emberi élet múlásának parabolájává válik, melankolikus figyelemzetetés az „életre” való készülődés abszurd voltára. Hiszen az élet ún. „közepe” nem az állandóság megnyugtató érzését nyújtja az embernek, sokkal inkább átmenet születés és halál között. A játékot a gyermekek hosszan tervezik, s a felnőtt életét is hosszas készülődés előzi meg, míg végül kiderül, hogy a tervezés eredménye nem hozza el az élet várt tartalmi-élménybéli gazdagságát, ezért lesz a „közép” olyan, mint a semmi: pusztán átmenet a hirtelen megszűnés felé. Így fonódik itt össze a mindennapi élet nűansza és a metafizikai szintű létértelmezés, elrejtve a banalításban a lét végső kérdéseit, így végül a játék az élet allegóriájává válik, rámutatva életünk törekenységére, mulandóságára.

Az élet és játék párhuzama itt tehát már egészen másképp kerül párhuzamba, átfedésbe egymással, mint az *Akarsz-e játszani?* című versben, mely még telve volt várakozással, vágyakozással, s melyben a játék mint a gyermeklét fő motívuma valóban a szebb jövő zálogaként jelent meg.

Végül érdemes összehasonlítani Kosztolányi Dezső gyermek- és játékfelfogását Babits Mihályéval (pl. *A fiamhoz*, 1913; *Prológus*, 1914), hiszen Babits verseiben a gyermek (vagy inkább mindaz, ami gyermeki) a tisztaság, az ártatlanság, a jövő nemzedék jelölőjeként jelenik meg, s ebből fakadóan a megújulás, a reménység, a belső béke, az eljövendő szebb jövő forrásaként. Őnála közvetlenebb kapcsolatban áll a gyermeki a transzcendens szférával (*Zsoltár gyermekhangra*), valamint az örökérvényűnek tekintendő értékekkel. Ezzel szemben Kosztolányi gyermekfelfogásában a mulandóság, a törekenység motívumai dominálnak, nála a játék is a mulandóság szimbóluma vagy épp allegóriája, másfelől viszont a játék nála attitűd, mely az élet önfeledt megélésére irányul.¹³⁶ *Vágyak és soha* című versében (a *Recitatív* című kötetben) például egyenesen a tisztaság jelképeként jelenik meg a gyermek, „*kit nem zavarnak bús szerelmek*”, tehát mentes a mulandóság felé vezető, erkölcsi-

136 NÉMETH G. Béla, *Szerep, játék, föltételeesség. Kosztolányi fölfogásának néhány eleme*, Új Írás, 1985/11., 18–25.

leg rombolónak ítélt hatásoktól. A költő itt az életet (az életességet) szembeállítja a gyermekségből fakadó emberi ártatlansággal, bűn előtti, paradicsomi állapottal. *Alkalmi vers* című szövegében (1916) pedig a „gyermekeknek igazát” kifejezés az egyedül érvényes erkölcsi igazság létezésére utal. Babits tehát sokkal inkább etikai, morális síkon tekint a gyermekre, aki ily módon a tiszta emberi állapot garanciájaként tételeződik, míg Kosztolányi esztétikai aspektusát emeli ki a gyermeklétnek, s a játékon keresztül mutatja be a lét törekénységét: így kettejük írásművészetében a gyermek motívumában az állandóság és a mulandóság, az etikum és az esztétikum kerül egymással szembe. Ez az összehasonlítás alkalmas arra, hogy kimutassuk: Kosztolányi játékfogalma határozottan az élet élménytartalmaival, megélési mintázataival kerül átfedésbe, mely a korszak irodalmában (összefüggésben a pszichoanalízis, a modern pszichológia, az életfilozófiák, a reformpedagógia különféle áramlataival) kifejezetten jellemző tendencia lehetett, míg Babits lírájában a harmónia, a béke, a tiszta értékek iránti sóvárgás jelképévé lesz a gyermek, aki így – mintegy a romantikus gyermekideológiákra emlékeztető módon – a valamikori paradicsomi őállapot letéteményese lesz.

„Játszani” – A játékfogalom más változatai a huszadik századi magyar költészetben

A gyermekközpontú, vagy legalább gyermekhez forduló szemlélet a huszadik század irodalmában számos esetben a gyermekjáték jelenségvilágával összefonódva jelenik meg, mint azt Kosztolányi Dezső verseinek elemzése kapcsán fentebb láthattuk. Kosztolányihoz hasonlóan Szabó Lőrinc is egyetemes érvényűnek látja a játékot *Játszani* című versében;¹³⁷ természetes, mindenképp felett álló életmozzanatként tekinti, előbbre való a nagyra vágyásnál, az Istennel való dacolásnál. A játék mindent meghatároz, az életet a játék felől érdemes megközelíteni, mert az ember lelkét a játékoság emeli fel, ezáltal látszódnak többnek. Az ember homo ludens: játszó (játékos) ember, még akkor is, ha erről nem tud, hiszen életének minden mozzanatát a játékra emlékeztető mozzanatok, ritmusok, szabályok, harmóniák hatják át. Ezért válaszolhat így minduntalan a tudatos, reflektált versbeszélő: „*játszani*” – e főnévi igenévvel foglalva össze az élet örök igazságát, mely szerint az élet maga is játék. Ám az érzéketlenek hada e homo ludens attitűdre a mű tanúsága szerint könnyen reagálhat agresszívan: „*Vigyázz, kardom öl!*” Azonban a versbeszélő erre higgadt reakciót javasol: „*Távozz, ne zavarj a köreimet!*”

A játéktevékenységgel a gyermeki elevenséggel és a gyermek nézőpontjának érzékeltetésére irányuló törekvésével együtt jelenik meg a költő *Lóci óriás lesz* című versében (1933)¹³⁸, melynek lírai alanya a felnőtt hibacentrikus nézőpontjából, tiltó-

137 SZABÓ Lőrinc, *Szabó Lőrinc összes versei*, Budapest: Digitális Irodalmi Akadémia, é. n. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SZABOL/szabol00154_tart.html (Letöltés dátuma: 2025.04.27.)

138 SZABÓ Lőrinc, *Szabó Lőrinc összes versei*.

parancsoló attitűdjéből kiindulva kezd el beszélni a gyermekről, a neheztelő felnőtt szemszögéből szól a csínytevésekről, ám a 3. versszaktól egyre inkább átveszi a gyermek perspektíváját. Leguggol a gyermekhez, hogy óriásból törpe legyen, s megértse, átélje a gyermeki lét valóját. A 4. versszaktól érzékelteti, hogy gyermekként ijesztőnek hat a felnőttekre méretezett tárgyi-fizikai valóság, s Lóci játéka pusztán lázadás a fölélő, őt leuraló felnőtti világ ellen, törekvés a szabadságra. Lóci eleinte kalapálja a bútort, felmászik a gázrezsóra, felboncolja a babát, hogy érvényre juttassa akaratát. A lírai én is átérzi: „*És lassan elfutott a méreg, / hogy mégse szállok, nem nővök; / feszengtem, mint kis, észre sem vett / bomba a nagy falak között; / tenni akartam, bosszút állni, / megmutatni, hogy mit tudok. / Negyedóra – és már gyűlöltem / mindenkit, aki elnyomott.*” A nézőpontváltásból eredő együttérzés következtében pedig már nem elnyomni kívánja a gyermek ösztönkésztetéseit, hanem fel-emeli a törpék rabvilágából, hogy ő is óriás lehessen, hogy a tehetetlen, korlátolt, a felnőtt akaratának kiszolgáltatott gyermek elnyomatását és észrevehetetlenségét egy percre – ha átmeneti érvénnyel is, de – felváltsa a szabadság pillanata. A gyermek egyszerre szimbóluma a romlatlanságnak és a törvényen kívüli boldogságnak, valamint a harmóniának, s az életet átható derűnek. *Különbéke* című versében (1933) is megjegyzi, hogy egyedül a gyermek lehet a záloga egy szebb, harmonikusabb világnak, ő lehet a békesség, a nyugalom, a szépség letéteményese. Ez a hit tükröződik a Lóci óriás lesz című versben is, ahol mindez személyes tapasztalással kapcsolódik össze, s a játék motívumán keresztül bontakozik ki a gyermeki eleven-ség képzete, mely az elnyomó felnőtti életrend ellen irányuló szabadságvágy gyermeki mozzanatát hordozza magában. A játék itt tehát a szabadság kieszközlésének eszköze, a gyermeki frusztráció levezetésének orgánuma. A pusztítással fonódik ugyan össze, ám e pusztítás az új rend elérésére irányul, melyben a gyermek a felnőttel egyenlő kíván lenni. Összességében a gyermekcentrikus szemléletmód válik érzékelhetővé a destruktív játéktevékenység motívumai által a versben.

A gyermek felé forduló attitűd hatja át Horváth István *Tornyot raktam* című, a szereplőre körébe utalható versét is,¹³⁹ melyben a gyermek a nagyapja által dobált csuszadarabokból tornyot épít, ám nagyapó egy csusza dobásával lerombolja azt, mire a gyermek mérges lesz. Nagyapó úgy csitítja mérgét, hogy felhívja a figyelmét az élet öröknek vélt igazságára, mi szerint pusztán a visszahozhatatlan, végleg elpusztuló dolgokat szabad siratni, csuszatornyot máskor is rakhat. „*Telhetetlen vágyaidból építsz te még nagyobbat is, / és a sors egy legyintéssel így ledönti azokat is*”. E sorokból kitűnik, hogy nagyapó tanító célzattal rombolta le unokája tornyát, így kívánta értésére adni: „ember tervez, Isten végez”, s alázatosnak kell lenni Isten akaratával szemben, valamint különbséget kell tudni tenni az emberséget és a hiúságot tápláló valódi és álértékek között. Az alázat imperatívuszán kívül arra is tanítja a versbeli nagyszülő a gyermekét, hogy terveit sosem tetőzheti be, az egész élet építés, s ha mégis égisz az élet bábeli tornya, amit építünk, a haláltól az sem menthet meg: „*tetőtlen tornyokból hul-*

139 HORVÁTH István, *Tornyot raktam* = HORVÁTH István, *Horváth István legszebb versei*, Budapest: Ifjúsági Könyvkiadó, 1967, 25-27.

lunk ölébe a zord halálnak”. Tehát a nagyapó a játék mozzanatán szemlélteti átszármasztani kívánt életbölcösségeit: a halált senki nem kerülheti el (felillantva a haláltánc-motívumot), Isten akaratát nem számíthatjuk ki (fatalizmus); ne vágyjunk nagyra, s pusztán a pótolhatatlan értékeket sirassuk. A gyermekben a vers elején benne él a végzetlen, megalomán világ építésének szándéka, mely az egocentrikus gyermek énjének kiterjesztésére irányuló énközpontú ösztönkésztetésként értékelhető („Nőtt a torony a csuszából [...] és ahogy nőtt, büszkeségem nem kezdett félni a házban”), ám nagyapja – mintegy polgári-humanista szemlélettel – ráébreszti az igaznak vélt értékekre. A toronyrakás egyúttal koncentrációt igényel, s a fizikai valóság szabályainak figyelembevételére tanít, noha itt a gyermek épp azokkal kívánt dacolni, mely azonban már önmagában veszedelmes tendencia, de a bölcs szavak elejét veszik a destruktív törekvéseknek. A csángó költészet jelentős alkotása e mű, mely a népi hagyomány igaznak gondolt értékeit kívánja átszármasztani egy mikro-milióbe ágyazott, gyermeknek és felnőttnek egyaránt szóló példázaton keresztül, mely arra tanít: ne kívánjuk átlépni saját határainkat, ne vágyjunk önünk határainak irracionális mértékű kiterjesztésére. Népies bölcsességbe oltott lélektani tartalmakat közvetít e szöveg, ha mégoly konzervatívnak hat is.

Más értelmet kap a játék *Füle Lajos* ugyancsak konzervatív (keresztény szellemű) intellemként ható versében, a *Futásban*,¹⁴⁰ mely arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyermekjáték önfeledt állapotából öntudatlanul eljuthatunk a felnőttlet hajszájába. A vers a labdát kergető gyermek életképszerű jelenetétől indít, s az életet, a hírnevet, a boldogulást, a sikert kergető felnőtt képén keresztül eljut Istenhez, aki az élet utáni hajszában megfáradt ember után fut (akárcsak a gyermek a labda után), az ő guruló szíve után, mert szánja a boldogtalanná lett embert. A gyermekjátékot még a boldogság és a vágy mozzanata hatja át, s miután a gyermek „*balga-bután*” fut labdája után (vagyis hiányzik tevékenységéből a racionalitás), ezáltal összefüggésbe hozza a felnőttkori futással: a gyermek balgasága átragad a felnőtt megkeseredett kenyér utáni hajszájára, mindkettőt céltalannak, oktalannak jellemezve; az ember balgasága egybecseng az Istennek nem tetsző cselekvéssel. A játék *Füle* lírájában konzervatív megítélés alá esik, oktalan mozzanata az életnek, mely ráadásul olyan reflexet gyökereztet meg az ember ösztönrendszerében, mely később önkiszákmányoló tendenciákkal kapcsolódik össze, melyek eltávolítják Istentől is. Korántsem a játék reformpedagógiai ihletésű értelmezéséről van itt szó, sokkal inkább a konzervatív, keresztény ember látásmódja felől kerül definiálásra itt a játék, érzéketlenül annak biológiai, pszichológiai funkcióira. A gyermeki létállapot már-már paradicsomi stációként jelenik meg, melyhez képest a felnőtt lét mintha már a paradicsomból kiűzöttség állomását jelölne, mely az isteni szánalom és tehetlenség motívumával kapcsolódik össze.

Végül egész más szempontból kerül tárgyalásra a játék fogalma Szilágyi Domokos *Játékok I.* című versében.¹⁴¹ E mű a Huizinga által hangoztatott koncepciót

140 FÜLE Lajos, *Futás* = Füle Lajos: *Futás*, Budapest: Kálvin János Kiadó, 2005, 17–19.

141 SZILÁGYI Domokos, *Játékok I–II.*, = SZILÁGYI Domokos, *Kényszerleszállás*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1979, 337–338.

szemlélteti, mely szerint a kultúrát áthatják a játékmozzanatok. „*Európát játszottam*” – írja, s valóban: a történelem maga is játékszabályok szerint körvonalazódik. „*Játsszunk életesdit*” sora pedig ironikus allúzió, utalás Kosztolányi *Akarsz-e játszani* című versére, s azt érzékelteti, hogy a hétköznapi élet is tele van nélkülözhetetlen játékmozzanattal, sőt, az emberek az életben egymás játékát játsszák. A 2. szakaszban felteszi a költői kérdést: „*látsz a mi / játékunkban [...] / játékon-is-túlit*” – vagyis a játékban megnyilvánuló, de annak határait meghaladó, egyetemes, kollektív kulturális tudattartam (akár transzcendens momentum) létére kérdez rá a lírai alany. A 3. szakaszban sugallja: a költészet maga is a szavak játéka, telve ritmussal, harmóniával, diszharmonióval, mégis, mintha önmagába torkolló, öncélú, redundáns folyamat volna: „*írom, írom, írom, írom / az írt a papíron*”. Ám miután az „ír” szó gyógyírt is jelent, e jelentésénél fogva utal az irodalom gyógyító hatására is, de a szóismétlésnek és szóhasonlásnak köszönhetően e sorok meglehetősen ironikusnak, cinikusnak érződnek. A 4. szakaszra visszatér az Európa-motívumhoz, hogy a játékmotívummal érzékeltesse: a kultúrát és a történelmet áthatja a helyettesítés mozzanata, mely elsúlytalanítja a politikai aktusokat is, s épp ez a súlytalanság ad érvényt a lírai alany megfáradt, sztoikus, kissé Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitasának* attitűdjét megidéző magatartásának.

E helyen megidézi József Attila „*Amikor verset ír az ember...*” című töredékét is: „*a szárazföld helyett a tenger, / kocsi helyett hajó*”; ezen idézettel is azt emeli ki, hogy a játék és a versírás központi mozzanata a helyettesítés. *Játékok II.* című versében pedig megerősíti ezt a helyettesítési elméletet: „*Játsszunk, ami nincs, de lehetne*”. A játék tehát a valóság pótléka, helyettesítője, s a „*nincs*”-nek felelteti meg a Poklot és a mennyet is, amikor írja: „*Játsszunk, ami nincs, ami volt*”. Tehát a transzcendencia-képzetek is a játék teremtő aktivitásának termékei e felfogás szerint. E verseiben Szilágyi Domokos mintha visszavonna a játékelvtől mindent, még a játék varázsát is: varázstalanítja magát a játékot, megfosztja a harmónia, a remény mágiájától. Megajándékoz ugyan a remény illúziójával, de az hamis. A játék többé nem a kiteljesedés terepe, sőt, Csokonait idézve „*vaknak, csalfának*” nevezi a játékot is, akár csak a reményt, mert csak kecsgetet a szebb valóság illúziójával, de az nem jön el: „*A játék kábít, álmod ad. / S reményt is: égiekkel játszót*”.

A szerepjátszótól az elfojtás-kitörés teóriáig. Gyermekjáték a huszadik századi magyar novellairodalomban

Az irodalomban a huszadik század elejétől fogva mind jobban felértékelődött a gyermekkor iránti érdeklődés, így a gyermekjáték különböző típusaival is egyre többször találkozunk a művekben, mivel annak kapcsán körvonalazódik igazán a gyermeki világkép és létmód. Jelképes értékűek a Szabó Magda *Abigél* című regényének¹⁴² egyes fejezeteit egymással összekapcsoló játékmotívumok, ugyanis e műben játéktevékenységgel kapcsolatos mozzanatok kötik össze a mű fabuláris

vázát képező lényegi fordulópontokat, melyek a felnőtté válás állomásait jelentik; a személyiség fejlődése, érése tehát az ember homo ludens-i valóján keresztül kerül érzékeltetésre. Ugyanakkor az irodalomban a gyermeki elme működésének más-más aspektusait világítja meg e szerteágazó motívum.

Kosztolányi Dezső *A rossz baba* karrierje című novellájában¹⁴³ a világra rácsodálkozni képes gyermek mágikus gondolkodása elevenedik meg, aki akarati tulajdonságokkal ruházza fel és megszemélyesíti a játékbabát, amellyel egyre inkább együtt-érez, empatizál. E szövegben *A szegény kisgyermek panaszai* című versciklusból is ismerős olyan gyermeklélektani vonások is felismerhetők,¹⁴⁴ mint amilyen az animizmus. *Sakk-matt* című novellájában¹⁴⁵ a beteg gyermekhez fogadott kisfiú korú házitanító a beteg fiú szülei sugalmazására minden partit elveszít, míg végül ezt megunva mégis mattot ad az általa szolgált Aladárnak, aki kóros állapotával „zsarolta” ki szánalmát (vesd össze: *Szegény kis beteg*, 1912); Kosztolányi már ekkor utalt azon felfogására, mi szerint a betegség végletekig menő szolgálata vétekekkel ér fel az individuum szabadságigényével, a szabadság eszményével szemben.¹⁴⁶

Kosztolányi *Fürdés* (1925) című novellája¹⁴⁷ a freudi elfojtás-kitörés elmélet hatását is magában hordozza. Ennek középpontjában egy gyenge tanulmányi eredménye miatt fiára haragvó, kiábrándult apa áll, aki a tóra viszi gyermekét, ahol játék gyanánt bele-beledobálja a vízbe, ám e mulatság közben a gyermek belefut a tóba. Az értelmezések szerint az édesapa tudatalatti vágyának következménye fia halála, miután szégyellte őt. A gyermek itt a cselekmények passzív elszenvédője, aki csak várja, hogy mi történik vele, a fojtott dühöt is magában hordó játék pedig áldozattá teszi őt.

E műhöz hasonlóan halál a vége Kosztolányi unokatestvérének, Csáth Gézáknak *A kis Emma* című novellájában (1912) naplószerű keretben kibontott történetnek.¹⁴⁸ A gyerekek itt mindennapi feszültségeiket (például a tanáruk vágatásából fakadó félelmet) játékos kínzások, akasztások formájában vezetik le, s végül ennek áldozatul esik a naplóíró hős gyermekszereplője, Emma is. A játék itt az elfojtások következtében kitörő ösztönös kegyetlenkedés eszköze, voltaképp túlhaladja a szerepjá-

143 KOSZTOLÁNYI Dezső, *A rossz baba karrierje* = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Április bolondja*. Magyar Elektronikus Könyvtár, é. n. <https://mek.oszk.hu/00700/00742/00742.htm#32> (Letöltés dátuma: 2025.04.27.)

144 SZEGSZÁRDY-CSENGERY József, *Kosztolányi Dezső*, Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Intézet: 1938, 64.

145 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Sakk-matt* = KOSZTOLÁNYI Dezső: *Kosztolányi Dezső* novellái. Budapest: Révai, 1943, 13-19.

146 RIGÓ Gyula, *Kosztolányi Dezső elbeszélésvilága*. Irodalmi Szemle Online, 2012.06.02. <https://irodalmiszemle.sk/2012/06/rigo-gyula-kosztolanyi-dezs-elbeszelesvilaga/> (Letöltés dátuma: 2025.04.20.)

147 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Fürdés* = KOSZTOLÁNYI Dezső: *Tengerszem*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2008, 5-13.; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Pozsony, Kalligram: 2010, 357.

148 CSÁTH Géza, *A kis Emma* = CSÁTH Géza, *Mesék, amelyek rosszul végződnek*, Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1994, 419-425.

ték határait, pusztán formalitását tekintve indul eleinte annak.¹⁴⁹ Mindazonáltal e kiragadott példákban is kitűnik, hogy a gyermek játéka gyakran életélményeiből táplálkozik, részben azok feldolgozására irányul, így szublimációs, feszültségredukációs funkcióval is bír.

Különös érzékenységgel mutatja be a gyermeki szerepjátékot Sánta Ferenc *Kicsik és nagyok* című novellája (1958).¹⁵⁰ A mű dísztelen, egyszerű nyelven, minimális narrációval érzékelteti a gyermeklétet átható szorongás- és feszültségtartalmat, mely a szülők diszfunkcionális kapcsolatából fakad. Az író szerepjáték közben ábrázol két meg nem nevezett gyermeket, akik papás-mamást játszanak, de játékukba mindazon agresszió és frusztráció is beáramlik, melyet a gyermekek otthon láthatnak nap mint nap. Drámai sűrítésekkel és kihagyásokkal él a mű, a narrátor csak a legszükségesebbeket közli, a gyermekek interakcióiból bontakozik ki a cselekmény. Szüleik tevékenység- és viselkedésformáit utánozzák: a fiú apja erőszakos viselkedését imitálja, káromkodik, utasít, erőszakoskodik, a neki kiszolgáltatott lány pedig a nők alárendelt szerepét elfogadva szót fogad a fiúnak, akit „én emberemnek”, „apukának” hív.¹⁵¹ A balladisztikus novellában sejthetővé válik családi háttérük, a gyermekek személyiségük részévé avatják a tapasztaltakat, de játékuk módját adhat a szorongás szublimálására, redukálására is. Ám épp a szorongáscsökkentő hatás révén válhatnak az őket ért nevelési ártalmak közömbös, passzív elszennedővé, sőt, tudattalanul bár, de ezáltal konzerválódhatnak, interiorizálódhatnak is a destruktív minták.

52 Mindenesetre a fizikai fájdalom, a verbális nyersesség, a „nő” félelme és aggodalma, a „férfiuralom” gátlástalan jelenléte érzékelteti, hogy játékukon keresztül a gyermekek valóban egy komplett életmodellt tanulnak el, melynek része a házépítés, a gyermek születése és felnevelése is. A gyerekek által megrajzolt ház szimbolikus értékű, hiszen bármikor megsemmisülhet, ez utal az egzisztenciális bizonytalanságra is, s ahogy lábukkal széttúrják a ház vonalait, az egyértelműen a béke, a biztonság tönkretételére, illékonyágára utal. A fiú üres zsebe pedig a kifosztottságra, a bizonytalanságra, az anyagi-lelki értelemben vett kiüresedettségre utal.¹⁵² A gyermekvilág kiüresedetségét érzékelteti a tárgy-fizikai világ szegényessége is, mely ellentmond a gyermeki realitásnak, melyet a tárgyak, formák, színek szeretete jellemez.

A történet roppant drámai mélységet rejt magában, ám eközben a gyermekek ki is lépnek játékukból az instruálás révén (például a lány figyelmezteti a fiút: „*A hajamat kell fogni!*”); ezáltal tűnik ki, hogy a játék az emberi-társadalmi valóságra való reflektálás (reflexió és önreflexió) terepe is egyúttal. A címnek megfelelően a szerző nem kívánja közelebb hozni a gyermekeket a befogadóhoz, pusztán „kicsi” mivoltukra koncentrál, szembe állítva azt a „nagyokkal”, érzékeltetve, hogy a „nagy-

149 NÉMETH István Péter, *Tűnődés gyilkos gyermekekről. Csáth Géza A kis Emma című novellája felett*, Napút Online, 2009/6., 117–123. http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_2009/2009_06/117.htm (Letöltés dátuma: 2025.04.20.)

150 SÁNTA Ferenc, *Kicsik és nagyok* = SÁNTA Ferenc, *Isten a szekéren*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972, 227–233.

151 SZÜK Balázs, *Élet egy négyszögben*, Agria, 2012/1., 137.

152 *I. m.*, 137.

ság” (a felnőtti minták összessége) már formálódóban van bennük. A cím tehát utal a gyermeki és a felnőtt realitás azonosságára, valamint – baljós előre utalásoktól sem mentesen – a felnőttiség felé tartó gyermeklétre.

Bár a novella személytelenné teszi a gyerekeket a névtelenség és a konkrét információk hiánya által is, mégis személyességről árulkodik a gyermekek intim zónáiba való betekintés. Ugyanakkor a műben szereplő kutya nevet is kap: Bodri – ám ő csak tanúja férfi és nő örökös párharcának, de, akárcsak a szintén megnevezett Szűz Mária vagy Isten, nem tud segíteni: nincs megváltás a névtelen szereplők számára. A tehetetlenség szimbólumai ők, hasonlóan a játékbabához, „akiben” – passzivitása révén – megtestesül a két gyermek kiszolgáltatott sorsa, hiszen ők is pusztán elszenvedik a felnőttek veszekedéseit. Egymásnak feszül itt gyermeki naivitás és felnőtti valóság, mely utóbbi torz viselkedésformák kialakulásához vezethet a gyermekben.

Játékukban tehetetlenségük jut kifejezésre, csak a szerepjáték szublimáló folyamata révén tudják levezetni a feszültséget, mely a férfi és nő kapcsolatát jellemző ellentétből fakad. A gyermekjáték felszabadító hatása helyett itt tobzódó fájdalom képződik le a gyermekek lelki realitásában. Játékuk örömtelen, ismétlődő motívumokat tartalmaz, telve párbeszédeselemekkel. Ám a szerepjátékban rejlő tragikum ellenére az instruáló „kilépések”, „kiszólások” („*En most elalszom, és te akarj levetköztetni!*”), mégis érzékeltetik tevékenységük játék voltát, még ha tükrözik is az őket övező mikromiliót uraló anomáliákat. E novella ékes példája annak, hogy a gyermeki élményvilág hatékonyan bemutatható a játék mozzanata révén, miután az a gyermeklét alapvető megnyilatkozási formája.

Összegzés

Mint láthattuk: a játékfogalom és a játéktevékenység ábrázolásának számos változata jelenik meg a huszadik századi magyar irodalomban, de a legtöbben közös a gyermekközpontú szemléletmód, melynek köszönhetően a játék mozzanata is középpontba kerül. Ugyanis a játék megjelenítésén keresztül vizsgálható leginkább a gyermeki gondolkodás és fejlődés, ugyanakkor a játék az adott társadalom kulturális lenyomataként is értelmezhető, ugyanis játékmotívumok hatják át a kultúra, a politika egyes aktusait, s a művészet formai valóságát is. Hiszen a játékból fakad az a ritmus, harmónia, prezentációs és helyettesítési szándék, mely mindezt ugyancsak áthatja. A huszadik századi irodalom többször magában hordoz egyfajta gyermekből kiinduló gondolkodásmódot is, mely szerint lényünk, személyiségünk központi magva a gyermeki létréteg, s ez szintén a játékosság jegyeivel bizonyítható, hiszen az oldás és kötés kiegyensúlyozására irányuló rendteremtés, a szabálykövetés és a kifejezési vágy dichotómiája hatja át az emberi létet magát is. A gyermeki játéktevékenység, a játék és a társadalmi, kulturális lét összefüggésének vizsgálata további erőfeszítéseket követel meg a hazai gyermekkortörténeti kutatástól, miután a játék a gyermekkultúra központi motívuma, általa helyezhető előtérbe a gyermekperspektíva, a gyermeki gondolkodás mint a kulturális konstrukciók szerkesztő eleme.

Irodalom

- ACKERMANNÉ KELŐ Kamilla, *A természetközeli oktatás megnyilvánulásai A Jövő Útjain című folyóiratban* = szerk. NÉMETH András és PIRKA Veronika, *Az életreform és reformpedagógia – recepció és intézményesülési folyamatok a 20. század első felében*, Budapest: Gondolat Kiadó, 2013, 117–133.
- BARKÓCZI Ilona – PUTNOKI Jenő, *A motiváció alapfogalmai* = szerk. STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 33–44.
- BETTELHEIM, Bruno, *Az elég jó szülő*, ford. RAKOVSZKY Zsuzsa = szerk. STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 24–29.
- CALLIESS, Edward, *Tanulás a játékban II.*, ford. STÖCKERT Károlyné = STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 218–220.
- CSÁTH Géza, *A kis Emma* = Csáth Géza, *Mesék, amelyek rosszul végződnek*, Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1994, 419–425.
- CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály, *Az öröm művészete*, Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2009.
- DEÁK Gábor, *A magyar gyermektanulmányi mozgalom története I.*, Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet – Magyar Pedagógiai Társaság – Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2000.
- ÉRFALVY Lívია, *Kosztolányi írásművészete. Poétikai monográfia*, Veszprém: Iskolakultúra, 2012.
- FÜLE Lajos, *Futás* = Füle Lajos: *Futás*, Budapest: Kálvin János Kiadó, 2005, 17–19.
- 54 GRASTYÁN Endre, *A játék neurobiológiája*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.
- HABÓK Anita, *Friedrich Fröbel romantikus gyermekképe*. Neveléstörténet, 2007/1-2., 245–255.
http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=35&rid=2&id=27. (Letöltés dátuma: 2025. 03. 06.)
- HANKISS Elemér, *Az emberi kaland*, Budapest: Helikon Kiadó, 1997.
- HORVÁTH István, *Tornyot raktam* = HORVÁTH István, *Horváth István legszebb versei*, Budapest: Ifjúsági Könyvkiadó, 1967, 25–27.
- HUIZINGA, Johan, *Homo ludens*, ford. MÁTHÉ Klára, Szeged: Univerzum, 1944.
- HUNT McVICKER, Joseph, *Az intrinzik motiváció történetéhez* = STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 45–48.
- JÓZSEF Attila, *József Attila összes versei*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.
- KEY, Ellen, *A gyermek évszázada*, ford. SZILÁGYI Pál, Budapest: Tankönyvkiadó, 1976.
- KLUGE, Norbert, *A gyermeklét antropológiája*, ford. SZILÁGYI Vilmos, Budapest: Animula Kiadó, 2004.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *A rossz baba karrierje* = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Április bolondja*. Magyar Elektronikus Könyvtár, é. n., <https://mek.oszk.hu/00700/00742/00742.htm#32> (Letöltés dátuma: 2025. 04. 27.)
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Füredés* = KOSZTOLÁNYI Dezső: *Tengerszem*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2008, 5–13.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kosztolányi Dezső összes versei*, Budapest: Osiris Kiadó, 2019.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Sakk-matt* = KOSZTOLÁNYI Dezső: *Kosztolányi Dezső novellái*, Budapest: Révai, 1943, 13–19.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *A játékról* = KOSZTOLÁNYI Dezső: *Álom és ólom*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969, 63–68.

- KRENZ, Armin, *A szerepjáték mint lelki növekedési lehetőség*, ford. STÖCKERT Károlyné = szerk. STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 221–225.
- MARGÓCSY István, „A szegény kisgyermek panaszaí”, *Irodalomtörténet*, 1986/1., 95–102.
- MÉREI Ferenc, *A játék értelme és öröme*, = szerk. STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 69–74.
- MÉREI Ferenc, *Gyermeklélektan*, Budapest: Medicina Könyvkiadó Rt., 2001.
- MÉSZÁROS István, NÉMETH András és PUKÁNSZKY Béla, *Neveléstörténet*, Budapest: Osiris Kiadó, 2005.
- MIETZNER, Ulrike és PILARCZYK, Ulrike, *Képek forrásértéke a neveléstörténeti kutatásban*, ford. Joó Júlia és NEMES-NÉMETH Nóra = szerk. HEGEDŰS Judit, NÉMETH András és SZABÓ Zoltán András, *Pedagógiai historiográfia. Új elméleti megközelítések, metodológiai eljárások*, Budapest: ELTE Eötvös József Könyvkiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2013, 31–50.
- MILLAR, Susanna, *Játépszichológia*, ford. KOÓS Anna, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.
- MOLNÁR Péter, *Gyökerek és hajtások: Grastyán Endre játékelméletének változó kontextusáról* = szerk. Györgyi Erzsébet, „A játék királyi út”, Budapest: Kiss Áron Magyar Játék Társaság, 25–45.
- MUTH Ágota Gizella, *Kosztolányi Dezső: Akarsz-e játszani?*, Kézirat, é. n., http://desire_46.tripod.com/2szam/kosztol.htm (Letöltés dátuma: 2025. 04. 26.)
- NÉMETH András, *A reformpedagógia múltja és jelene*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1996.
- NÉMETH András, *Reformpedagógia és a századvég reformmozgalmai* = szerk. NÉMETH András, *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*, Budapest: Gondolat Kiadó, 2002, 25–43.
- NÉMETH G. Béla, *Szerep, játék, föltételesség. Kosztolányi fölfogásának néhány eleme*, Új Írás, 1985/11., 18–25.
- NÉMETH István Péter, *Tűnődés gyilkos gyermekekről. Csáth Géza A kis Emma című novellája felett*, Napút Online, 2009/6., 117–123. http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_2009/2009_06/117.htm (Letöltés dátuma: 2025. 04. 20.)
- NIETZSCHE, Friedrich, *Im-igyen szóla Zarathustra*, Budapest: Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1908.
- PÁLI Judit, *A játék mint alapozó funkció* = szerk. STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1995, 12–18.
- PÁLI Judit, *A játék szemlélete biológiai, neuropszichológiai aspektusokból* = szerk. GYÖRGYI Erzsébet, „A játék királyi út”, Budapest: Kiss Áron Magyar Játék Társaság, 2011, 12–24.
- POSZLER György, *A homo ludens hősiessége*, Korunk, 1985/5., 465–470.
- PUKÁNSZKY Béla, *A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben*. Pécs: Iskolakultúra, 2005.
- PUKÁNSZKY Béla, *Gyermekideológiák a pedagógia eszmetörténetében*, Educatio, 2011/1., 37–47.
- RIGÓ Gyula, *Kosztolányi Dezső elbeszélésvilága*. Irodalmi Szemle Online, 2012.06.02. <https://irodalmiszemle.sk/2012/06/rigo-gyula-kosztolanyi-dezs-elbeszelesvilaga/> (Letöltés dátuma: 2025. 04. 20.)
- ROUSSEAU, Jean-Jacques, *Emil, vagy a nevelésről*, ford. GYÖRY János, Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat, 1978.
- SÁNTA Ferenc, *Kicsik és nagyok* = SÁNTA Ferenc, *Isten a szekéren*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972, 227–233.

- SIMONFI Zsuzsanna, *Szakrális mozdulat a reformpedagógiában. Az intuíció megjelenítése és értelmezése az Új Iskola pedagógiájában* = SANDA István Dániel és SIMONFI Zsuzsanna, *Nevelés a szakralitás dimenziójában*, Budapest: Gondolat Kiadó, 2011.
- STÖCKERT Károlyné, *Pszichológiai szempontok érvényesítése az óvodás korú gyermekek játéknak értelmezésében* = szerk. STÖCKERT Károlyné, *Játépszichológia. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2011, 9–11.
- SZABÓ Lőrinc, *Szabó Lőrinc összes versei*, Budapest: Digitális Irodalmi Akadémia, é. n., https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SZABOL/szabol00154_tart.html (Letöltés dátuma: 2025. 04. 27.)
- SZABÓ Magda, *Abigél*, Budapest, Móra, 2024.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Pozsony: Kalligram, 2010.
- SZEGSZÁRDY-CSENGERY József, *Kosztolányi Dezső*, Szeged: Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1938.
- SZILÁGYI Domokos, *Játékok I-II.* = SZILÁGYI Domokos, *Kényszerleszállás*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1979, 337–338.
- SZÜK Balázs, *Élet egy négyszögben*, Agria, 2012/1., 136–138.
- VÁG Ottó, *Friedrich Fröbel*, Budapest: Tankönyvkiadó, 1976.

Would you Like to Play? The Representation of Children's play in the Poetry of Dezső Kosztolányi and in Twentieth Century Hungarian Literature.

56 Abstract. In my study, I undertake an overview of the ways in which the concept of play and children's play activities are represented in literature, following a detailed and systematic review of concepts of play, functions of play, and theories of play. My paper focuses primarily on the Hungarian lyrical output of the first decades of the twentieth century, placing Kosztolányi Dezső's poem *The Game* at the center of attention. In my discussion, play is addressed as an object, an activity, a concept, an attitude, and a perspective, in connection with the more characteristic intellectual and pedagogical trends of the period. In the era under examination, a child-centered pedagogical attitude became prevalent, the topos of the child-messiah came to the fore, and the state of childhood began to be treated as a reference point in the creators' process of interpreting existence. Within this framework, play became a central topos of this attitude.

Keywords: play theories, Dezső Kosztolányi, history of childhood, homo ludens, *The Game*

Támba Renátó

Álmos Vezér Gimnázium, Pedagógiai Szakgimnázium és Általános Iskola
1144, Budapest, Álmos vezér tere 9.
trenato87@gmail.com